

РОБОЧИЙ ЗОШИТ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(СИНТАКСИС – СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ)

Харків – 2023

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
**ХАРКІВСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

*Наталя ДЕМЧЕНКО, Ірина ЛОНСЬКА,
Олена ОЛОВАРЕНКО*

**РОБОЧИЙ ЗОШИТ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(СИНТАКСИС – СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ)
здобувача(чки) _____ - групи
відділення _____**

**Харківського педагогічного фахового коледжу
Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради**

(Прізвище, ім'я та по батькові)

Укладачі:

Наталя ДЕМЧЕНКО – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Ірина ЛОНСЬКА – викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Олена ОЛОВАРЕНКО – старший викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Рецензенти:

Ольга МАСЛО – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та російської філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Світлана ЛАМАНОВА – учитель української мови та літератури, учитель-методист Харківської ЗОШ І-ІІІ ст. № 124 Харківської міської ради Харківської області

Р 58 Робочий зошит з української мови (Синтаксис – складне речення) / уклад. Наталя Демченко, Ірина Лонська, Олена Оловаренко. Харків, 2023. 54 с.

У робочому зошиті містяться навчально-тренувальні вправи й тести до розділу «Синтаксис складного речення» з дисципліни «Українська мова» для здобувачів фахової перед вищої та вищої освіти.

Мета укладання робочого зошита – сприяти кращому засвоєнню теоретичних знань, поглибленому вивченню синтаксичної будови української мови, виробленню та удосконаленню практичних навичок синтаксичного аналізу.

Робочий зошит стане у нагоді здобувачам і викладачам ЗФПО та ЗВО.

Оцінювання проводиться згідно з порядком оцінювання компетентностей здобувачів освіти.

УДК 378.016:811.161.2]:81'367(076.5)

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Протокол № 4 від 8 березня 2023 р.)

© ХГПА, 2023 рік

© Н. Демченко, І. Лонська,

О. Оловаренко

Зміст

1. Передмова.....	4
2. Складні речення, їх різновиди.....	5
3. Складносурядні речення.....	10
4. Тестові завдання до теми «Складносурядні речення».....	15
5. Складнопідрядні речення.....	17
6. Тестові завдання до теми «Складнопідрядні речення».....	23
7. Складні безсполучникові речення.....	26
8. Тестові завдання до теми «Складні безсполучникові речення»....	31
9. Складні синтаксичні конструкції (багатокомпонентні складні речення).....	34
10. Тестові завдання до теми «Складні синтаксичні конструкції (багатокомпонентні складні речення)».....	41
11. Схеми розбору	45
12. Список використаної літератури.....	50
13. Післямова.....	51
14. Для нотаток	52

Передмова

Стати справжнім майстром педагогічної справи нелегко. У викладацькій діяльності надзвичайно важливим є постійне вдосконалення мовної майстерності, оскільки мова для освітянина – це і предмет навчання, і засіб формування особистості учнів, їх виховання для здобувачів освіти. Для молодших школярів мова є засобом спілкування, пізнання навколишнього життя, оволодіння основами наук у школі, джерелом духовності. Тому вчитель повинен бути всебічно розвинутою особистістю, досконало володіти українською мовою з високим рівнем мовної культури.

Робочий зошит «Синтаксис. Складне речення» орієнтований на чинну програму з предмета «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання 10-11 класи рівень стандарту, затвердженої наказом МОН України, та «Навчальна програма для закладів освіти, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти» і охоплює всі передбачені нею синтаксичні теми.

У робочому зошиті вміщено навчально-тренувальні вправи й тести, що спрямовані на закріплення знань здобувачів вищої освіти теоретичних понять синтаксису, удосконалення умінь і навичок синтаксичного аналізу, визначення особливостей стилістичного використання складних речень.

У зошиті подано вправи, що демонструють зв'язок синтаксису з морфологією, інтонаційним оформленням висловлювання, з лексиною та фразеологією. Такі завдання орієнтують здобувачів вищої освіти на аналіз лексичних значень сполучування слів, виявлення в тексті семантично неподільних словосполучень.

Уміщений дидактичний матеріал у зошиті дозволяє повторити фонетичні, орфографічні та пунктуаційні правила, сформувати навички грамотного письма, оволодіти нормами літературної мови, удосконалити культуру мовлення. Творчі завдання орієнтовані на розвиток зв'язного мовлення здобувачів вищої освіти.

Складні речення, їх різновиди

Вправа 1. Запишіть речення у дві колонки: у першу – прості, у другу – складні. Обґрунтуйте свій вибір. Уставте пропущені букви, поясніть орфограми.

1. Я іду у парку золотому, і прощал..но листя ш..лестить (В. Сосюра). 2. Листя вм..ра і на брук ос..па..ться (Б. Олійник). 3. Дощ.. іде і наче стукає срібним пал..цем у вікно (В. Сосюра). 4. Вже з дощами в ши..ку стука ран..я осін.., на пр..в'ялих травах тужавіють роси, віт..р з кл..нів листя зр..ва (З. Бебешко). 5. Пл..ве над світом осінь, як м..дуза, і мокре лист..я падає на брук (Л. Костенко). 6. Землю огорта рож..ва тиша, в..чір опускают..ся з н..бес (Є. Саранулова). 7. Він сопілку з оч..рету ріже, і лунає тихий полон..з (Є. Саранулова).

Вправа 2. Перепишіть речення, виділіть предикативні центри, розставте в реченнях розділові знаки, обґрунтуйте їх уживання.

1. Співала колосом нива співали жайворонки над нею співав пісню серп підрізуючи стебло лунали співи по **сінокосах** співало врешті серце повне надії (М. Коцюбинський). 2. Я люблю коли є в домі діти і коли вночі вони сміються (М. Рильський). 3. Біда навчить кому подати руку і від кого прийняти чесний хліб (Д. Павличко). 4. Тепер поле все ширше розкривало свої рамена все далі **розстеляло** свою одежу і коли він зійшов на горбок перед ним встали в повній красі всі ниви (М. Коцюбинський). 5. Треба докласти зусиль щоб перетворити оточення на ліпше якщо воно відстале або ж самому дорівнятися йому якщо відстав сам (О. Гончар).

Поясніть правопис виділених слів.

Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Вправа 3. Перепишіть речення, уставте, де треба, пропущені букви й розділові знаки. Підкресліть головні члени речення. Назвіть види складних речень. Накресліть схеми.

1. Дощ.. пол..в і ден.. такий полив..ян..ий. (В,У)се бл..щить (і,й) люди як нові (Л. Костенко). 2. Т..пер дорога сина кл..че в/даль (і,й) я лиш їй одній кор..тись мушу (Д. Луценко). 3. Межи білих хаток цвіте в..шня р..ясна (і,й) тонко/верха тополя пахуч..м листом

ш..л..стить (Марко Вовчок). 4. Ро..гойдає со..нце свої кач..лі (і,й) б..жолині вдар..ять в..олонч..лі (А. Малишко). 5. Сон змор..ював оз..рних м..шканців лише над/ранок, та/й/то не/надовго (Ю. Покальчук). 6. Ш..пшина (в,у)бралась (в,у) корал..ове нам..сто, (і,й) літо баб..не впл..лось між нам..стин (Є. Гуцало). 7. Нас тут не/багато, але не/так вже (і,й) мало (Ю. Покальчук). 8. Під зор..ями то (с/з)хлипує вода, то з (с/з)просон..я озивають..ся качки (М. Стельмах).

Вправа 4. У кожному реченні підкресліть головні члени речення. Доведіть, що записані речення – складні. Чи в усіх складних реченнях частини поєднані за допомогою сполучників?

1. Мова, наша мова, мова кольорова, в ній гроза травнева й тиша вечорова. А для мене, мово, ти мов синє море, у якому тоне і печаль, і горе. Мова, наша мова – пісня стоголоса, нею марять весни, нею плаче осінь. Нею марять зими, й нею кличе літо. У ній криваві рими й сльози «Заповіту» (Ю. Рибчинський). 2. Тремтить осіння прохолодна тиша, і відлітають сумно журавлі (Т. Пащенко). 3. Надворі почастішали дощі, з'явилася їдка іржа на вітах, легким батистом бабиного літа куйовдяться смородини кущі (Д. Луценко). 4. Попрощалось ясне сонце з чорною землею, виступає круглий місяць з сестрою зорею (Т. Шевченко).

У реченнях поясніть розділові знаки при звертанні.

Поясніть орфограми у підкреслених словах.

Вправа 5. Випишіть із поданих речень складні, визначіть головні члени речення, їх морфологічне вираження. Укажіть тип складного речення. Накресліть схеми.

1. Я хотів би, як ти, прожити, щоб не тліти, а завжди горіть. 2. Не повернуть козаки з походу, Не заграють сурми на зорі... Будуть вік стояти біля броду Посивілі верби-матері. 3. Я для тебе горів, Український народе, Тільки, мабуть, Не дуже яскраво горів. 4. І будеш ти у кожному диханні, і будеш ти навіки при мені Гасить зірки очима на світанні, Палить мене в безжальному вогні. 5. Коли б я вірив став у Бога, То Бог на тебе схожим був. 6. О жорстока! Щастя хоч краплину В душу мою змучену згуби – Полюби і зрадь через хвилину, Та хоч на хвилину полюби! 7. Ображайся на мене як хочеш, і презирством убий мене – Все одно я люблю твої очі і волосся твоє сумне (В. Симоненко).

Зробіть фонетичний аналіз підкреслених слів.

Вправа 6. Спишіть. Виділіть предикативні частини складних речень, підкресливши головні члени речення. Укажіть на засоби зв'язку (інтонація, сполучники, сполучні слова).

Сіре небо кошлатилося брудними отарами, блищала дорога, а над річкою і над калюжами підіймався серпанок. Тхнуло мокрими парканами, які простягалися з одного боку їхнього завулку і з другого у глибину того туманцю, і там пропадали, ніби туман їх поїдав. Пахло ще травною й мокрим листям; брудні хмари хиталися й вигинались, погойдуючи вкритими вологим болотом спинами (В. Шевчук).

Доведіть, що в перших двох складних реченнях наявні різні види зв'язку.

Поясніть уживання крапки з комою в останньому реченні.

Вправа 7. Прочитайте речення, поясніть наявність або відсутність коми між двома сполучниками. Підкресліть головні члени речення.

1. Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, щодуху біжимо (В. Нестойко). 2. Кашляв він так довго й гучно, що, скільки ми не старалися, ніхто не міг його як слід передражнити (О. Довженко). 3. І весна йому теж здається дівчиною, але коли веселка живе на хмарі, то весна ходить по землі (М. Стельмах). 4. Нічна пригода була настільки неймовірна, що коли я вранці прокинувся, то навіть подумав спершу, чи не приснилося то мені (В. Нестайко). 5. Секретар сидів через стіну, і, щоб його покликати, досить було постукати кулаком у стіну або просто зайти в його кімнатку (Г. Тютюнник).

Поясніть письмово орфограми у 4 та 5 реченнях.

У другому реченні визначіть головні члени, другорядні члени речення, їх морфологічне вираження.

Вправа 8. Випишіть спочатку складні речення, а потім прості ускладнені. Поясніть різницю між ними. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Я хочу відчувати слово, ласкаве, тепле, веселкове, купатися в його обіймах, пірнати вглиб, а потім вільно підноситись тим словом в небо *(О. Несміян)*. 2. Ось так і пішла б очима у поле, ту далеч ледь пожовклого колося, козацьких могил, блакитного неба й зеленої лісосмуги *(Л. Зоряна)*. 3. Ще холодні зимові дотики в сніг ховалися по ярках, а в верби народились котики і розсілися на гілках *(Т. Чорновіл)*. 4. Кожний крок – сліпуча блискавиця, а душа – польовий буйний вітер *(О. Теліга)*. 5. Сонце зависло в хмарах над селом, немов лелека в осокорах *(Л. Зоряна)*. 6. Скажи, красуне весно, звідкіля таке стрімке бажання в насінини сягти ріллі, де сонячної днини ростків чеканням дихає земля? *(Т. Чорновіл)*. 7. Щоб не мучила совість потому, приїжджайте частіше додому *(М. Луків)*. 8. Бують крила квітня абрикосами, п'янке повітря пахне медоносами, джмелями коливається трава *(Л. Зоряна)*. 8. В маминій хаті Зелена неділя, пахнуть василечки і чебреці, в свято матуся аж помолоділа: то вже й не зморщечки, а промінці *(К. Горчар)*.

Зробіть фонетичний аналіз підкреслених слів.

Вправа 9. Запишіть речення. Виділіть головні члени та предикативні частини. Поясніть зв'язок між частинами. Знайдіть сполучники сурядності та підрядності, вкажіть їх функцію та тип кожного складного речення.

1. І стонадцятий сніг ті поля притрусив, і уже прилетять не ті самі лелеки *(Л. Костенко)*. 2. Осіннім небом плаче листопад, останнім листом, зубожілим полем, тужливим лементом старого журавля, що покидав гніздечко рідне з болем *(О. Кузів)*. 3. Білі хмари бігли над синім горизонтом, зблискуючи обвітреними боками, а гори сяли в каскаді сонячного світла і щасливих барв літа *(М. Чумарна)*. 4. Дуже люблю розглядати дерева, сплетіння гілок, колір кори, люблю дуби, на яких до снігів тримається листя *(Б. Матіяш)*. 5. Життя кружляє на вузькій межі нових поривів, таємничих кличів, і видаються зайві і чужі давно знайомі речі і

обличчя (О. Теліга). 6. Пшеничним полем, таким широким, в яру нарвавши ожини горщик, дівчатко бігло блакитнооке, щоб не застав його в полі дощик (Г. Литовченко). 7. Кожен обирає ту дорогу, що веде з колиски у світи... (Т. Петровська).

Зробіть словотвірний аналіз підкреслених слів.

Вправа 10. До поданих речень накресліть схеми. Визначіть вид складного речення. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Осінь палить листи, що писало їй літо, прочитавши рядочки з початку до краю, цідить сірі дощі через порване сито, у далекі краї сивий клин проганяє (В. Гала). 2. Декому лагідність дається в дар на все життя, і такі люди просто дбають про неї, підживлюють її уважністю, доброзичливістю, теплом до інших (Б. Матіяш). 3. Сніжинки знову пишуть про своє, щоб ранку забіліло по усюдах якщо не чудо, то чекання чуда (Л. Зоряна). 4. Тут, у теплому видолинку, і трави зріли раніше, і кущ рясніше брався цвітом, і живиця пахла гостріше (М. Дочинець). 5. Лоскоче ранок щебетом пташиним пухке і біле прядиво хмарин, бринять на шибці росяні краплини, немов разки перлинних намистин (Н. Данилюк). 6. У Тернополі йдуть дощі, довгі-довгі й такі зелені, ніби червень у сірім плащі небесам підставляє жмені... (Б. Андрусак). 7. Шепіт хвилі доносить луна, птахи в гаю виспівують дзвінко, розлилась біля хати весна синьо-синім хрещатим барвінком (Г. Литовченко). 8. Поснули в зілля пахоцях джмелі, від трунку конюшини захмелілі, лиш вітер ніжнотрав'ям котить хвилі і тане в вечоровій сивій млі (Т. Чорновіл). 9. Літо попрощалося зі мною, і тонкий туман удалині вже не кличе смужкою крутою, тільки тягне спогади ясні (Т. Петровська).

Зробіть морфемний аналіз підкреслених слів.

Складносурядні речення

Вправа 1. Впишіть складносурядні речення. Визначіть головні члени речення. Підкресліть сполучники, укажіть їх значення, визначіть типи складносурядних речень. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Дороги веселі плывуть повз оселі, і осінь багата заходить у села (*М. Стельмах*). 2. Он красуються в траві ромашки, а он горять пелюстки гвоздички (*А. Шиян*). 3. Потягли ген осіннього воза вересневі натруджені дні, їх, бува, обпікає морозом, вони йдуть по колючій стерні (*Г. Дудка*). 4. Б'ються груди об вітри тужаві, каравела в мандри вируша (*В. Симоненко*). 5. Не заgrimів ні грім у хмарах, ні зловісні блискавки не розкрояли неба врочистим спалахом, ні бурі не повивертали з корінням могутніх столітніх дубів (*О. Довженко*).

Вправа 2. Прочитайте деформований уривок із твору. Запишіть речення в такій послідовності, щоб утворився текст. Знайдіть складносурядні речення, підкресліть предикативні центри речення. Розставте пропущені розділові знаки. Визначіть стиль тексту.

У спекотну погоду осі провітрюють комірки-гнізда крилами наче вентилятором. Так-так, зі справжнісінького паперу. Іду я по горі й бачу з-під каменя вилітають осі. Тільки для людей папір машина виготовляє а оса – сама, власними щелепами. Перекинув камінь а під ним осине гніздо і споруджене воно з паперу. У тих комірках живуть осині личинки і дорослі осі їх доглядають годують чистять. Нагризе тирси змочить її клейкою слиною і ліпить комірки-гнізда (*В. Танасійчук*).

Поясніть правопис підкреслених слів.

Вправа 3. За поданими схемами складіть і запишіть складносурядні речення, назвіть їх типи. Обґрунтуйте вживання в них розділових знаків.

1. [], і []. 3. [], але [].

2. [], та []. 4. То [], то [].

Вправа 4. Закінчіть кожне з поданих речень, утворивши складносурядне з єднальним або протиставним сполучником. Поставте розділові знаки. Прочитайте утворені речення, дотримуючись правильного інтонування.

1. У пристанційному скверіку озвалися солов'ї...
2. Хати ховалися за кучерявими осоками ...
3. На подвір'ї нікого не було ...
4. У темряві вулиці спалахнули фари...
5. Раптом пролунала команда...
6. Гриміли постріли салюту...
7. На Дніпрі тремтіли вогники...

Вправа 5. Утворіть із поданих попарно простих речень складносурядні речення. Запишіть їх, розставте розділові знаки, визначте відтінки у значенні між частинами речення (одночасність, послідовність, причину і наслідок, умову інаслідок). Накресліть схеми.

1. Іноді хвиля відривала від місячної доріжки великі скибки. Вони тонули в чорній воді (Ю. Яновський). 2. Було ще досить рано. Спати нікому не хотілось (З підручника). 3. Ще не сходило сонце. Микола вже був у човні (І. Нечуй-Левицький). 4. Рушник постелено поверх клейонки. Клейонка покриває всю поверхню стола (З підручника). 5. Ми підійшли до села. Вже зовсім стемніло (І. Драгомирець). 6. Пташка між гілками пурхне. Їжак зашурхотить торішнім сухим листям (З підручника). 7. Пісня в селі замовкла. У гаю ще витьохкував соловей (З підручника). 8. Місяць ще не зійшов. Яскраво світили зірки (О. Романчук).

Вправа 6. Спишіть складносурядні речення в такій послідовності: а) із єднальними смисловими зв'язками; б) з протиставними смисловими зв'язками; в) із розділовими смисловими зв'язками; г) із зіставними смисловими зв'язками. Підкресліть сполучники, визначте їх групу за значенням.

1. Ніде ні травичка не колихнеться, ні пташка не пролетить (І. Нечуй-Левицький). 2. Кілька човнів, припнутих ланцюжками, злегка погойдувались на воді, а поміж ними чувся плескіт і безперервне клекотання хвиль (А. Шиян). 3. Ідуть зі мною чесні люди, і хліб росте без гіркоти (А. Малишко). 4. Хуртовина гуде, замітає стежину людині, а людина торує свій слід, не зважає

на сніг (А. Малишко). 5. Чи то життя шумить по той бік прірви, чи даленіє електрички шум? (В. Базилевський). 6. Або печи пиріжки, або не придуть дружки (Нар. тв.). 7. Палахкотять, згорають дні, в заграві гаснуть до останку, але щоразу на світанку життя всміхається мені (Л. Петрова).

Поясніть правотис часток не, ні.

Зробіть фонетичний аналіз підкреслених слів.

Вправа 7. Запишіть подані речення у дві колонки: а) прості речення з однорідними членами; б) складносурядні речення. Обгрунтуйте свій вибір.

1. Праця садівника неспокійна, але почесна і самою своюю суттю мирна (О. Гончар). 2. Чорні хмари нависли над селом, однак дощу не було (Панас Мирний). 3. На небі ні хмариночки, ні плямочки (Панас Мирний). 4. Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав (Леся Українка). 5. Пишно викотився повний місяць з-за гори й освітив ясним світом Вербівку (І. Нечуй-Левицький). 6. Хата хоч старенька, та чепурна (Панас Мирний). 7. Не сплять лиш цвіркуни й фонтани, та кліпа очима-зорями небо (М. Коцюбинський).

Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Вправа 8. Уставте та поясніть уживання коми або тире у складносурядних реченнях, обгрунтувавши правилами. Накресліть схеми.

1. Справді був Чубенко і нема Чубенка (Ю. Яновський). 2. Сичі в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко). 3. Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї! (В. Сосюра). 4. Край неба червоніла сонячна заграда та щоправда вітерець ледве чутно дихав (Гр. Тютюнник). 5. Самій не трудно збитися з путі та трудно з неї збитись у гурті (Леся Українка). 6. Хвилина ще і схід розпише в сліпучі барви небосхил (М. Масло). 7. Мене ви дійсно не знаєте та це вже й не так важливо (Іван Ле) 8. І будень без нього не будень і свято без нього не свято (В Земляк). 9. На галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски (Леся Українка).

Назвіть службові слова, зазначивши до якої службової частини мови вони належать.

Вправа 9. Запишіть речення. Підкресліть сполучники, виділіть головні частини речення, визначіть типи складносурядних речень. Стрілочками позначте схему інтонації. Інтонаційно правильно прочитайте речення та вкажіть тип інтонації.

1. А літо йде полями і галями, і вітер віє і цвіте блакить (*А. Малишко*). 2. Земля не може жити без сонця, а людина – без щастя (*М. Стельмах*). 3. Ні струна не задзвенить, ні пісні не звучать (*Ю. Федькович*). 4. Чи то так сонечко сяло, чи так мені чого було (*Т. Шевченко*). 5. Побороти смерть людина не в силі, але передчасну старість – можна й треба (*О. Корнійчук*). 6. У кожного з нас вдома є або дружина, або діти, або мати, або наречена (*О. Гончар*). 7. Чи до мети я певної дійду, чи без пори скінчу свій шлях тернистий (*Леся Українка*). 8. Минає день, і світ згасає, і найсвітліший промінь згас (*М. Рильський*). 9. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі (*Г. Тютюнник*). 10. Щось поет хотів відмовити на недбалу горду мову, та вже сонечко червоне заховалось за діброву (*Леся Українка*).

Вправа 10. Виконайте синтаксичний аналіз складносурядних речень:

I. 1. Ще холодні зимові дотики в сніг ховалися по ярках, а в верби народились котики і розсілися на гілках (*Т. Чорновіл*). 2. Переступаю латаний поріг – і рушники калиною всміхнуться, і юним лейтенантом гляне дід із фотографії, пожовклої в розлуці (*Н. Бакай*). 3. Небо високе сміється зірками, і тихі узвози біжать до ріки (*Г. Чубач*). 4. Силкуюсь виправдати себе перед минулим і сучасним, та сумнів по душі шкребе і гірко – та приходиться часто (*В. Крищенко*). 5. Життя кружляє на вузькій межі нових поривів, таємничих клічів, і видаються зайві і чужі давно знайомі речі і обличчя (*О. Теліга*).

II. 1. На світлий день спадає чорна тінь зловісних хмар, мов жалобний серпанок, а зимну ніч, безсилу від тремтінь, бере в обійми полум'яний ранок (*О. Теліга*). 2. І стонадцятий сніг ті поля притрусив, і уже прилетять не ті самі лелеки (*Л. Костенко*). 3. Лишає хмара цвіт на підвіконні, і ніч несе медовий смолоскип (*Л. Костенко*). 4. Тут, у теплому видолинку, і трави зріли раніше, і куш рясніше брався цвітом, і живиця пахла гостріше (*М. Дочинець*). 5. Білі хмари бігли над синім горизонтом, зблискуючи обвітреними боками, а гори саяли в каскаді сонячного світла і щасливих барв літа (*М. Чумарна*).

III. 1. За межами тих будівель, далеко на гору, розстилався степ, а від хат збігали вниз до лиману кучеряві садки та зелені, обсажені тополями й вербами, левади (*А. Кащенко*). 2. Так, мабуть, і в часи Бояна квітчалася пора весняна, і накрапали молоді дощі, і хмари насувалися з Тараші, і яструби за обрій упливали, і дзвінко озивалися цимбали, і в пралісах озера голубі вглядалися в небесну дивну ясність (*В. Мусик*). 3. Пахтять кульбаби золоті меди і, ніби хмарка бурштинова, бджоли злітаються до мене знадокола і прозначають трачені сліди (*В. Стус*). 4. Декому лагідність дається в дар на все життя, і такі люди просто дбають про неї, підживлюють її уважністю, доброзичливістю, теплом до інших (*Б. Матіяш*). 5. Літо попрощалося зі мною, і тонкий туман удалині вже не кличе смужкою крутою, тільки тягне спогади ясні (*Т. Петровська*).

Тестові завдання до теми «Складносурядні речення»

I варіант

1. *Укажіть складносурядне речення, у якому неправильно розставлено розділові знаки:*

- А Може ти й великий мудрець, може й справді для інших взірець, та не смій зневажати людей, і заради найвищих ідей (П. Сингаївський).
- Б І згорають дні, як стрічі, і димлять вітри розлуки (Т. Севернюк).
- В Хай сміється всім блакить і звитязький спів дзвенить! (Б. Грінченко).
- Г знов земля кипить у боротьбі, і знову я належу не собі (Л. Костенко).

2. *Укажіть варіант речення, у якому правильно розставлено розділові знаки:*

- А Обережно заглянув до дупла – й раптом в обличчя вдарило шумом, плюскотом крил (Є. Гуцало).
- Б Обережно заглянув до дупла, й раптом в обличчя вдарило шумом, плюскотом крил.
- В Обережно заглянув до дупла й раптом в обличчя вдарило шумом, плюскотом крил.
- Г Обережно заглянув до дупла, й раптом в обличчя вдарило шумом плюскотом крил.

3. *Укажіть речення, між частинами якого не ставиться кома (розділові знаки опущено):*

- А Під листям біленькими губками дихала трава і врізнобіч розбігалися мишачі окопчики (М. Вінграновський).
- Б Срібно-холодні роси слалися і дикі кози стрункі й полохливі виходили пастиись на полянку (М. Івченко).
- В Над річкою прошелестіла гайвороняча зграя і знову стало чути густе комарине гудіння (Гр. Тютюнник).
- Г Тут з-за хворостяних тинів привітно здоровкаються з людьми веснянкуваті вишняки і в них то сумують то веселіють біленькі хати (М. Стельмах).

4. *Визначте складносурядне речення з єднальним відношенням (одночасності).*

- А Туман уже високо піднявся – і небо стало сірим (М. Коцюбинський).
- Б І раптом темінь неба осяяв яскравий спалах, і над землею загуркотів перший грім (Я. Гримайло).
- В І видзвонює жайвір у полі, і цвіте зачарований світ... (І. Гончаренко).
- Г Сонце повільно котилося у високому небі, і його жаркі промені безжально палили поріділий серп (Ю. Мушкетик).

5. *Визначте складносурядне речення з розділовими відношеннями:*

- А А в серденьку твоєму цвіт весняний, то білий, то рожевий, то червоний віночком зацвіте (Леся Українка).
- Б Руки її то перебирали зовсім новий одяг, недавно пошитий чи куплений, то вже між її темних пальців текли разки старовинного намиста (Є. Гуцало).
- В Озвалися, забриніли бруньки крилатого осокура, а онде застрікотіли ніжні сережки берізки білокорої (Ф. Мамчур).
- Г Зорі ті ж самі, одначе світ інакший (О. Пахльовська).

6. *Назвіть сполучні засоби, якими пов'язуються частини складносурядного речення з розділовими відношеннями:*

- А Але, і, зате, проте, однак.
- Б Або, чи, або...або, чи...чи, то...то.
- В Та, ні...ні, чи, хоч...хоч, а зате.
- Г І, й, та, ні...ні, хоч...хоч.

II варіант

1. *Укажіть складносурядне речення, у якому неправильно розставлено розділові знаки:*
- А Як добре у житті закохалися, і як тривожно в світі їм! (А. Кацнельсон).
 - Б Ще квітнуть зорі, і в діброві зозулі ще не одцвілились (Г. Світлична).
 - В Я правді глянула у вічі – і чорний колір білим став (Я. Павлюк).
 - Г І чорнозем тужавіє соками знову, і проснуться під сонцем озимії сходи, і розтануть в полях сніговиці покрови, і оновлення вічне у квітні забродить (Н. Кацук).
2. *Визначте й охарактеризуйте складносурядне речення з розділовими відношеннями:*
- А Доріжка петляла в густих зарослях, то спускаючись униз, у глибокі балки і темні яри, то піднімаючись на круті горби, у царство грабів і предковічних дубів (В. Малик).
 - Б Яків перехрестився чи то на хрест, чи то на узор черешні (М. Стельмах).
 - В Йому не то соромно, не то жалко (М. Коцюбинський).
 - Г Чи ти мій сон, чи ти моя уява, чи просто чорна магія чола... (Л. Костенко).
3. *Укажіть речення, між частинами якого не ставиться кома (розділові знаки опущено):*
- А Гаї спинились над водою і тихо входять в клекіт рік і хмелем бродить під корою в березах чистий, свіжий сік (М. Стельмах).
 - Б Двері були сильно заперті і прийшлося виносити дітей і стару вікнами (У. Самчук).
 - В Довкола будиночків цвів бузок і на білі стіни падала прозора тінь (П. Панч).
 - Г Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин або куциться пахучий чебрець (О. Гончар).
4. *Визначте складносурядне речення з єднальним відношенням (одночасності):*
- А Тепла хвиля підкотилася Данилу до серця, і гарно стало йому з оцим старим вітряком, з мельником у ньому, з людьми (М. Стельмах).
 - Б І все мені дзюрчать швидкі холодні хвилі, і все мені завод невпинно цокотить, і вороток скрипить про дні минулі милі... (В. Сосюра).
 - В Сонце вже сіло, і вода в ставу поглибшала, бездонною стала (Є. Гуцало).
 - Г Золотий промінь сонця перелинув зі сходу на захід, і вершечки синіх хмар зайнялися червоним полум'ям (М. Коцюбинський).
5. *Укажіть варіант, у якому правильно розставлено розділові знаки:*
- А Ударив гучно стріл огненний – і цілий світ нараз потух.
 - Б Ударив гучно стріл огненний, і цілий світ нараз потух.
 - В Ударив гучно стріл огненний; і цілий світ нараз потух.
 - Г Ударив гучно стріл огненний і цілий світ нараз потух (Панас Мирний).
6. *Назвіть сполучники, що передають єднальні відношення в складносурядному реченні:*
- А Та, і, й, ні...ні, ані...ані.
 - Б То...то, не то...не то, і, й, та.
 - В І, й, та, чи, ні...ні.
 - Г Ні...ні, але, не тільки, а, й.
-
-
-
-

Складнопідрядні речення

Вправа 1. *Перепишіть речення, уставте, де треба, пропущені букви, зніміть скісну риску, уставте розділові знаки. У складнопідрядних реченнях підкресліть предикативні центри й поставте запитання від головної частини до підрядної.*

Чи зна..оме вам гостре, до ф..зичного болю гостре почут..я нуд..ги за рідною країною яким об/кипає сер..це від довгого пер..буван..я на чуж..ні? Роз..ятр..ний тугою, затопл..н..ий у задумі, пл..нтався я якось бер..гом річки не/помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала край/небо. Тіл..ки перші краплі дощу що з глухим стуком упали на/землю, змус..ли мене оз..рнутися на/вкруги, пошукати зах..сту від/зливи. Коли я почав оз..ратися, по моїх напруж..них нервах удар..ла хвиля рідних, бл..з..ких мені згуків. Я виразно почув журливо/поважний голос україн..с..кої пісні. Я чув як пісня дужчає здійма..т..ся в/гору, пер..кочу..т..ся могутнім гр..юкотом і гине тихим ак..ордом у пл..юскоті зливи. Це була чумац..ка пісня і я вже ніби був у ст..пу бачив мажі і до вуха мого до/літав рик волів (За М. Коцюбинським).

Зробіть фонетичний аналіз підкреслених слів.

Вправа 2. *Прочитайте тексти. Знайдіть складнопідрядні речення, запишіть їх. Підкресліть предикативні центри, указівні слова й сполучники підрядності або сполучні слова, назвіть вид підрядного речення. Визначіть стиль поданих текстів, обґрунтуйте свій вибір.*

І. Хто не любив, той майже не жив, а мовби спостерігав чуже життя, дивуючись, чому так багато в ньому незбагненної суєти, усіляких ускладнень у стосунках, нелогічних учинків, осягнути закономірність яких його холодним розумом і мовчазним серцем неможливо, скільки б він не силкувався це робити. Бо ж бачиться йому – і часто тільки в карикатурному зображенні – лиш те, що на поверхні, що зовсім не прояснює суті таких важливих для буття душі речей, важливих саме для того, що називається звичайним людським щастям, яке або подесятерєє сили, або розвіює їх, знекровлює душу, виснажує серце стражданням і довго невігойним болем.

У любові – свої закони, свої абсолютні істини, зрозумілі лише для тих, хто любив чи любить, хто звідав на собі всі тривоги серця, його благородні поривання, самоспалення в ім'я найдорожчої істоти, перемоги над дрібним егоїзмом, розкритий політ над монотонним, як холодні осінні дощі, буденням (М. Слабошпицький).

II. Пригадую, як ще малими дітлахами по синьо-рипучих снігах ходили колядувати, і нам виносили спечені з меляси та цукру гіркуваті солодощі, або пиріжки з печеними буряками, або ж просто спускали собаку з цепу. Пригадую, як ранньої весни, темного, припишклого вечора, поверталися з церкви жінки з запаленими свічками... Варто мені зараз заплющити очі – і зринає перед внутрішнім зором оте рухоме й бліде сузір'я свічок і ледь-ледь освітлювані раптовими спалахами обличчя жінок, зосереджені, урочисті й тихі, і я вловлюю, як пахне мокрою землею, як у носі і в горлі лоскоче духом вербового пуху, недавно одлетілим дощем і ще чимось таким, чого й не можна назвати. Пригадую, як ми, діти, зламували на Івана Купала гільце, прикрашали його стрічками, стружками, паперовими квітами, як ходили з тим гільцем по вулиці, співали пісень тремтячими голосами, а потім, уже пізніше, розламували те гільце, прикривали ним грядку огірків, щоб добре цвіли, щоб добре родили, щоб було не посушливе літо (С. Гуцало).

Поясніть правопис підкреслених слів.

Вправа 3. З'ясуйте, у яких конструкціях частини складнопідрядного речення поєднані сполучником, а в яких сполучним словом. Відповідь обґрунтуйте. Назвіть типи складнопідрядних речень. Накресліть схеми речень.

1. Краще мовчати, чим говорити про те, чого не знаєш (У. Самчук). 2. За Россю печеніги покрадьки стежили за княжими посланцями, що бігли слідом за Перуном (П. Загребельний). 3. Як поле чекає на сівача, так дівоче серце на любов (Нар. тв.). 4. За столом заворушилися чоловічі тіла, наче розгойдували важкий дух пасхальних свічок (В. Даниленко). 5. Ми хвилі побачимо знову, де Лавра стоїть на горі (В. Сосюра). 6. Ніколи не знаєш, як підступитися до високих жінок (П. Загребельний). 7. Слова самі на голос наvertsались, як сльози наvertsаються на очі (Л. Костенко). 8. Слухай, як сумно у тиші прозорій ступає серце в холодне вікно (В. Сосюра). 9. Коли ж забудеш рідну мову, загубиш душу ти свою (В. Сосюра). 10. Певди в брехні не розмішуй, бо на світі той наймудріший, хто найдужче любить життя (В. Симоненко).

Зробіть словотвірний аналіз підкреслених слів.

Вправа 4. У поданих складнопідрядних реченнях визначте головну й підрядну частини; поставте питання від головної до підрядної. З'ясуйте значення підрядної частини. Укажіть, із яким словом у головній частині поєднується підрядна частина. Назвіть засоби зв'язку підрядної частини з головною. Накресліть схеми речень.

1. Якби могли дерева говорити, то рідний край навчили б нас любити (С. Жук). 2. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золоту арфу (Леся Українка). 3. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). 4. Троянди паморозь іскристо-сиза вкрила, хоч бідні пуп'янки ще прагнуть розцвісти (М. Рильський). 5. Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський). 6. Світлиця з матового скла, з одкритою стелею, так що видно багато неба і зовсім не видно землі (Леся Українка). 7. Хоч і тепло ще, а осінь вже підходить крадькома (Н. Забіла).

Визначіть граматичні ознаки у підкреслених іменниках.

Вправа 5. Складіть складнопідрядні речення за поданими схемами. Запишіть їх, визначіть головні члени речення, назвіть типи утворених складнопідрядних речень.

1. [], (щоб ...), (який ...).
 2. (Дарма що ...), [...].
 3. [Там, (де ...), ...].
 4. [], (коли ...).
 5. (Поки ...), [].
 6. (Якби ...), [то ...], (хоч ...).
 7. (Якщо ...), [то ...].
 8. [], (де ...), (де ...), (де ...).
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-

Вправа 6. Перепишіть речення. У кожному підкресліть головні члени речення, визначте головну й підрядну частини. Визначіть синтаксичне значення підрядної частини. Обґрунтуйте вживання розділових знаків. Зробіть синтаксичний аналіз СПР.

1. За інших і не гірші, і не кращі, встаєм до світла, світові на подив, в нащадках воскресемо, бо живучі (В. Бровченко). 2. Ця традиція установилася ще тоді, коли покріпачені селяни, які тікали на Запорозжя від своїх панів, не хотіли, щоб навіть тут їх знали під їхніми справжніми прізвищами, щоб панові чи урядовцям короля, коли б вони виявили втікача, можна було сказати, що це не той, кого вони розшукують, що це зовсім інша людина, навіть прізвище у неї інше (В. Малюк). 3. Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова були уже чиймись (Л. Костенко). 4. Не можна любити народів других, коли ти не любиш України (В. Сосюра). 5. Я син землі, що родить хліб і мрію (Д. Павличко). 6. Ти пахнеш, як племін живиці, як біленький дзвінок медуниці, як вулик, де сховане сонце, як маминих мрій волоконце (Д. Павличко). 7. Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати kleпання коси (О. Довженко). 8. Усе найсвятіше, що в душі тримаю, – моя Вітчизна рідна, дорога (Т. Севернюк). 9. Було в ній щось таке, що змушувало навіть зчерствілих і давно втрачених для любовців чоловіків відчуті палкі вибухи крові, наче гарячі хвилі молодильного вина штовхали в гріх сторч головою (В. Даниленко).

Вправа 7. Прочитайте, визначіть вид підрядних частин і тип підрядності.

1. Помиляється той, хто гадає, що з одержанням свідоцтва чи диплома кінчається період навчання (П. Панч). 2. Почали радитися, як їм вибратися з плавнів, куди йти (М. Коцюбинський). 3. Над світом стояла така благословенна тиша, що було чути, як куцики жита ронили краплі роси (М. Стельмах). 4. Я з тих країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї, де з дня народження мені співали солов'ї (М. Нагнибіда). 5. Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці, бо щастя не дається дурно (М. Коцюбинський). 6. Коли ставлять нову хату, дуже важливо обрати «чисте» місце, аби було в родині затишно, спокійно, щоб не полишали домітку добробут, мир і злагода (З журн.). 7. Хіба забудеться для мене священна матері любов, її душі тепло щоденне, що зігріває знов і знов, де б я не був, куди б не йшов, вона в трудах завжди зі мною, як сонце з доброю весною (М. Сингаївський). 8. Хоч б над тобою було

сто вчителів – вони будуть безсилі, якщо ти не зможеш сам змусити себе до праці і сам вимагати її від себе (В. Сухомлинський).

Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Вправа 8. *Утворіть складнопідрядні речення, дібравши підрядну частину з довідки (усно). Назвіть головні члени речення. Укажіть їх типи. Накресліть схеми утворених речень.*

1. Тоді лиш пізнається цінність часу, ... 2. Не чекай від пташки пісень тоді, ... 3. А що вже там казати про людину, ... 4. Завжди приємно згадати все, ... 5. ..., тоді вона уже людина (Л. Костенко). 6. Гни дерево, ..., навчай дітей, ... 7. Не піддамся тим людським законам, 8. ..., а життя людини завжди в народі оцінюють за добрими справами.

Довідка: Коли в людини є народ, ...; ... що зробив доброго; хоч що там не кажіть...; ...яка сама собі господар і творець своєї долі (З часопису); ...поки молоде, ...поки малі (Нар. тв.); ... коли вона відчує себе полонянкою (В. Сухомлинський); ... що не Божі (Ю. Дмитренко); ... коли він втрачений (Г. Сковорода).

Поясніть значення прислів'їв.

Вправа 9. *Замініть у поданих реченнях дісприслівникові звороти підрядними частинами складних речень. Утворені речення запишіть. Які з речень – подані чи утворені – яскравіше підкреслюють динаміку дії? Чому? Визначіть тип складного підрядного речення. Накресліть схеми.*

1. Піклуючись про щастя інших, ми знаходимо своє щастя (Платон). 2. Той каштан попереду і той будинок, жайворон і полин, запах гіркого меду і його незрозумілий потяг до того дому – все це складало настрій, що його відчуваєш, прокинувшись у залитій сонцем кімнаті (В. Шевчук).

Вправа 10. Виконайте синтаксичний аналіз складнопідрядних речень:

- I. 1. Якими я скажу тобі словами, що ти в мені повік не відболиш (Л. Костенко). 2. Скажи, красуне весно, звідкіля таке стрімке бажання в насіниці сягти ріллі, де сонячної днини ростків чеканням дихає земля? (Т. Чорновіл). 3. Осінь палить листи, що писало їй літо, прочитавши рядочки з початку до краю, цідить сірі дощі через порване сито, у далекі краї сивий клин проганяє (В. Гала). 4. Ви бачили коли-небудь, як в осінь, холодну, дощову, шипшина зацвіте? (Л. Долик). 5. Осіннім небом плаче листопад, останнім листом, зубожілим полем, тужливим лементом старого журавля, що покидав гніздечко рідне з болем (О. Кузів). 6. Враз небо подивилося униз і блимнуло лілово-сірим оком, немовби спритний ілюзіоніст демонстрував давно розкритий фокус (Н. Янушевич). 7. І тільки при людях, мабуть, дерева тремтять від жаху, бо кращих із них поведуть ні за що ні про що на плаху (Л. Костенко). 8. Розкажіть, вітряки, розкажіть про життя свого першопочаток, як вітрів гостролезі ножі перед вами ставали на чати (Б. Гура).

- II. 1. Він так співав, що крилами йому став голос (А. Демиденко). 2. Вода хлюпоче кожен день в долині в озерах, що під колір неба, сині (М. Гуменюк). 3. Люблю, коли вдихають клени медовий запах берегів (І. Калиниченко). 4. Ви бачили коли-небудь, як в осінь, холодну, дощову, шипшина зацвіте? (Л. Долик). 5. Дуже люблю розглядати дерева, сплетіння гілок, колір кори, люблю дуби, на яких до снігів тримається листя (Б. Матіяш). 6. Сніжинки знову пишуть про своє, щоб ранку забіліло по усюдах якщо не чудо, то чекання чуда (Л. Зоряна). 7. Кожен обирає ту дорогу, що веде з коліски у світи... (Т. Петровська). 8. Пшеничним полем, таким широким, в яру нарвавши ожини горщик, дівчатко бігло блакитнооке, щоб не застав його в полі дощик (Г. Литовченко).

Тестові завдання до теми «Складнопірядне речення»

I варіант

1. Укажіть складнопірядне речення:

А Жваво, майже підбігцем старий чабан кинувся до ягняти, взяв його на руки, приніс, поклав до вівці, і вона одразу заспокоїлась (О. Гончар).

Б На нас лежить тавро тієї зради, якою нас вже зраджено віки (Л. Костенко).

В Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури (І. Франко).

Г То Кармалюк тихенько співав про себе, то знов голосно на усе поле розносила його пісня (Марко Вовчок).

2. Укажіть складнопірядне речення, у якому засобом зв'язку є сполучникове слово:

А Шуміти тобі, кучерявий прибузький лісе, такими чарівними голосами й підголосками, що серце болісно завмиратиме від насолоди (В. Бабляк).

Б Не перекладай на інших те, що мусиш зробити сам (В. Сухомлинський).

В Великі дерева шануй, що плід дають і в спеку тінь (І. Франко).

Г Сніг блищав, аж очі боліли глянути на нього (М. Коцюбинський).

3. Укажіть складнопірядне речення, у якому засобом зв'язку є сполучник:

А Пам'ятай, що книги – це тисячолітня мудрість людини (В. Сухомлинський).

Б Коли добром ніхто не дасть нам світла, його здобути треба (І. Кочерга).

В З самого початку думай, який буде кінець (Нар. тв.).

Г Той, хто не знає меж своїм бажанням, ніколи не стане справжнім громадянином (В. Сухомлинський).

4. Укажіть складнопірядне речення з кількома пірядними:

А Там, де шахти розпростерли темні крила над селом, вже за обрієм блиснуло золоте зорі весло (В. Сосюра).

Б Запишалася калина, що вона червона, що у неї сонцевинні соковиті грона (М. Сингаївський).

В Високий ясний вечір був сповнений тих чар простору, того запаху безмежності, які властиві тільки вечорам цієї підхмарної країни (О. Гончар).

Г У різну пору дня лютневий сніг цвіте по-різному, проте зараз, ополудні, розцвів чи не найяскравіше (Є. Гуцало).

5. Установіть відповідність між пірядним реченням та його видом:

1 обставинне мети

А Не брудни криниці, бо схочеш водиці (Нар. тв.).

2 з'ясувальне

Б З самого ранку узявся був за лопати, щоб прогорнути хоч стежку (Панас Мирний).

3 обставинне причини

В А сонячне проміння згасало над горою, де була пасіка (Гр. Тютюнник).

4 означальне

Г А хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала (Леся Українка).

Д Серед пасіки десь взялась кавуняча огудина, що сплелась з березкою та з широким листом огірків (І. Нечуй-Левіцький).

6. Установіть відповідність між реченням та його видом:

1 складносурядне

А День сонячний і прозорий, і хочеться, щоб йому не було краю (Є. Гуцало).

2 складнопірядне

Б А хто скаже, де Гонти могила... (Т. Шевченко).

3 складнопірядне з кількома

В Проти місяця заблищали стремена,

підрядними

4 складне речення із сурядністю
й підрядністю

забряжчала зброя, під копитами м'яко
застугоніла земля (*М. Стельмах*).

Г Посеред майдану, де мене лишили радості,
я зупинився, не знаючи, куди податися
(*Гр. Тютюнник*).

Д День був літній, спекотний, і селом я йшов
довго (*М. Бажан*)

II варіант

1. Укажіть складнопідрядне речення:

А Умовк кобзар, сумуючи: щось руки не грають (*Т. Шевченко*).

Б А вечір палить вікна незнайомі, а синя хмара жаром пройнялась (*М. Рильський*).

В Люблю я темну ніч і золоті зірки, що грають у просторі і дивляться згори на
соннії садки (*М. Рильський*).

Г Сонце незабаром зайшло зовсім, однак небо ще жевріло згасаючим багрянцем
(*А. Шиян*).

2. Укажіть складнопідрядне речення, у якому засобом зв'язку є сполучне слово:

А Ми будемо сьогодні говорити про те, що мали б говорити давно (*І. Цюпа*).

Б А глухоти не зможу перенести, бо не замінять співу мертві жести (*Д. Павличко*).

В Калюжний кладе мені руки на голову, так що шапка наповзає аж на очі
(*Г. Тютюнник*).

Г Навіть тоді, коли людина згорить, совість людини продовжує жити
(*М. Вінграновський*).

3. Укажіть складнопідрядне речення, у якому засобом зв'язку є сполучник:

А Будь непримиримим до того, хто прагне жити за рахунок інших людей
(*В. Сухомлинський*).

Б Щоб не кришилася родина, щось треба вміти і прощати (*В. Крищенко*).

В Що було – не вернеться (*Б. Олійник*).

Г Де ти ходиш, мій товариш, у далекій стороні? (*А. Малишко*).

4. Укажіть складнопідрядне речення з кількома підрядними:

А Навалили такі могутні сліпі сніги, що навіть він, Сіроманець, злякався
(*М. Вінграновський*).

Б Позаздриш долі берези, верби, явора, калини, що зеленіють у людській пам'яті
(*Є. Гуцало*).

В Який наш край багатий, який наш люд завзятий, який прекрасний подвиг
вершиться на землі! (*М. Бажан*).

Г Коли пісні мого краю пливуть у рідних голосах, мені здається, що збираю
цілющі трави я в лугах (*М. Рильський*).

5. Установіть відповідність між підрядним реченням та його видом:

1 обставинне способу дії

А Як дбаєш, так і маєш (*Нар. твор.*).

2 обставинне допустове

Б Щоб добре жити, треба працю любити (*Нар. твор.*).

3 обставинне мети

В Де кров текла козацькая, трава зеленіє
(Т. Шевченко).

4 обставинне місця

Г Щасливий, хто сни має милі (Леся Українка).

Д Сонця не було ще видно, хоч деякі шпилі
порожевіли (М. Коцюбинський).

6. Установіть відповідність між реченням та його видом:

1 складносурядне

А Груші-сагачки стигнуть тоді, коли бджоли
вже понаїдалися цвіту і троянди опали
(М. Вінграновський).

2 складнопідрядне

Б Палить сонце, і весь простір завуальовано
інеєм (Є. Гуцало).

3 складнопідрядне з кількома
підрядними

В Сиджу і слухаю, як народжується вітер
(Гр. Тютюнник).

4 складне речення із сурядністю
та підрядністю

Г Вдень лід вигравав у промінні сонця
міриадами іскор (А. Шиян).

Д Тоді був серпень, і спека стояла така крута,
що йдеш і млієш (Гр. Тютюнник).

Складні безсполучникові речення

Вправа 1. Перепишіть речення, уставляючи пропущені орфограми та розділові знаки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків. Назвіть типи інтонацій у поданих реченнях.

1. Пала(х,г)котіло вогн..ще вечірн..ою свіж..стю тягло від потоку (О. Гончар). 2. Врожайне літо завжди нал..ває хлібо/роба добрим спокоєм і впевненістю так нал..ває воно колос дорідним з..рном (М. Стельмах). 3. Цвіте в..сна садами молодими шумлять вітри як гості з іменин (Л.Костенко). 4. Журно спить лоза в дол..ні п..шних трав давно не/ма душу й сер..це в самотині міцно, владно, без/порадно огорнула ч..рна т..ма (Г. Чупринка). 5. Погляне холодною водою обіл..є (Марко Вовчок). 6. А тумани вже давно щезли роз/віяли їх сині та т..плі вітри й віт..рці (Гр. Тютюнник). 7. Минає літо осінь вже бр..де лісів багрець торкнувся вер..сневий (Л. Тенюк).

Зробіть словотвірний аналіз підкреслених слів.

Вправа 2. Запишіть безсполучникові складні речення, поділіть їх на групи (з однотипними та різнотипними частинами). Поясніть уживання розділових знаків. Накресліть схеми.

1. На тихих водах зацвітає лілія, із крил бджолиних сиплеться перга (В. Романюк). 2. Сміється сонце в небі дощовім, йому не страшно гніву хмар кудлатих: схопило в руки батоги громів, втопило в річці блискавку пихату (Л. Долик). 3. Митцю не треба нагород, його судьба нагородила (Л. Костенко). 4. Працюй удень і вночі: не дано легких шляхів від землі до зірок (Крилатий вислів). 5. У акварелях тоне світ, притихли гомінливі бруки, такими добрими стають потомлені, пригаслі звуки (Л. Долик). 6. Я тягнусь догори і сам собі вірю: знову нвд нашою хатою пролітають лебеді (М. Стельмах). 7. Не дивись на березу плакучу: на березі журливеє віття нагадає тобі лихоліття, нагада тобі тугу пекучу (Леся Українка).

Зробіть морфемний аналіз підкреслених слів.

Вправа 3. Відновіть прислів'я: подані складносурядні й складнопідрядні речення переробіть на складні безсполучникові. Прислів'я запишіть і розставте в них потрібні розділові знаки, обґрунтуйте їх уживання.

1. Не вчи плавати шуку, бо шука знає всю науку. 2. Коли знаєш, то кажи, а коли не знаєш, то мовчи. 3. Доки грім не гряне, то ледачий не встане. 4. Де багато диму, там мало тепла. 5. Якщо хочеш їсти калачі, то не сиди на печі. 6. Час – не кінць, бо не підженеш і не зупиниш. 7. Слово – вітер, а письмо – ґрунт. 8. Кажали люди, що квач притикою не буде. 9. Тому чудний бублик, що кругом об'їси, а всередині нема нічого. 10. Не кидай іскру в соломку, бо і сама згорить, і село спалить.

Назвіть орфограми у реченнях.

Вправа 4. Перепишіть речення. Розставте розділові знаки й поясніть їх уживання. Зробіть синтаксичний аналіз. Прочитайте речення правильно їх інтонуючи.

1. Ой у лузі при березі зацвіла калина захотіла в саду спати молода дівчина (*З нар. тв.*). 2. Ніби до тебе вернулися школярські літа і ти слухаєш мудре слово вчителя вбираєш у серце нові знання і світ ширшає перед тобою (*І. Цюпа*). 3. Далі хмари проступилися і звільна мов боязко викотилося сонце на небо і глипнуло на зайнятих своєю роботою тухольців (*І. Франко*). 4. Сиділи ми в садку там саме зацвітало і сипався з каштанів білий цвіт (*Леся Українка*). 5. Весела душа моя і світ мені милий і таке в світі гарне все таке красне (*Марко Вовчок*). 6. І ламалося гілля на дереві і зривалося листя і далеко гонив його вітер в сумнеє поле (*С. Васильченко*).

Визначіть граматичні ознаки виділених слів.

Вправа 5. Поясніть розділові знаки в безсполучниковому складному реченні. Назвіть тип інтонації та тип безсполучникового речення, обґрунтуйте відповідь. Накресліть схеми.

1. Тут, за хатою на осонні, росли вишні вздовж дерев'яної огорожі, за ними купчилися кущі малини та смородини (*Г. Вулашев*). 2. Зима притрусилася землею пухнастим снігом, дуби-велетні позодягалися у сиво-золоті кожухи, берези стоять непогасними свічками, стовбури грабів чорні, грона калини мерехтять рубіновою кров'ю, снігурі жаристо квітнуть на кущах, сяє соснова глиця, вітер дихає шпарким морозцем (*Є. Гуцало*). 3. У новопобудовану хату насамперед вносять ікони і вішають їх у красному куті; під ними, на покуті, ставлять діжу; на стіл кладуть хліб із сіллю (*Г. Вулашев*). 4. Прикмети ясної сухої погоди: вночі було тихо, уранці

піднявся вітер, удень він посилювався, у надвечір'я стих (Нар. прикм.). 5. Менше говори – більше почувеш (Нар. тв.).

Знайдіть та випишіть слова з орфограмами (1 та 2 речення). Обтрунтуйте їх.

Вправа 6. Перепишіть речення, поставте розділові знаки і поясніть їх уживання. Визначіть типи безсполучникових складних речень та їх значення. Поясніть правила інтонуювання цих речень.

1. Тихесенько вітер віє степи лани мріють між ярами над ставами верби зеленіють (Т. Шевченко). 2. І діти постаршали за цю ніч у маленькі серця теж сіялася і сіялася велика скорбота батьків (М. Стельмах). 3. Ліс це не просто сосни та дуби не одна там народилась думка повна щастя ніжності журби (М. Рильський). 4. Сумно стало Максимові серед лісу жаль йому стало своїх степів безкраїх всього неба високого (Панас Мирний). 5. Тепло й волога зробили своє навкруги безкрає море різнотрав'я (А. Давидов). 6. Вже тиха осінь ходить берегами на вербах трусить листячко руде (Л. Костенко). 7. Ударилася по селу тривога замерзають лебеді (Є. Гуцало). 8. Мені здається твої очі світять з вишини (В. Сосюра).

Зробіть фонетичний аналіз виділених слів.

Вправа 7. Перестройте речення так, щоб утворилися безсполучникові складні речення, визначіть їх типи. Прочитайте речення дотримуючись правильного інтонуювання.

1. Всі знали, що в минулому їх командир був знаменитим криворізьким вибійником (П. Гуріненко). 2. Коли зійшло сонце, долини ріки вже очистилися від туману (О. Гончар). 3. Наука вчить багато, а життя – ще більше (Нар. тв.). 4. Якщо раніше встанеш, то більше діла зробиш (Нар. тв.). 5. Земля наша мати, бо всіх зрівняє і помирить (Нар. тв.). 6. Щоб вволю багатства мати, треба чесно працювати (Нар. тв.). 7. Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі (Нар. тв.).

Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Вправа 8. Спишіть, виправивши порушені орфограми. Назвіть їх. Розставте пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їх уживання. Визначіть стиль тексту.

І раптом у другій половині дня наступило на реєті омріяне довгождання. Все почалося просто з за обрію тихо виткнувся ріжчикок ледве помітної синої хмари. Залитий сонцем степ одразу пришик-затаїв подих. А ріжчикок тимчасом уперто вигонився в гору розростався в шир поступово перетворюючись в тучу в темно синій гірський хребет що не забаром уже закрив собою величизний сектор неба. І ось раптом хребет росломився вогняна тріщина прокотилась упо перек нього до самого низу. Загриміло і полегшено зітхнув степ і радістніше стало навкруги... Поки в грандіозній лабораторії неба відбувався розкішний процес наростання грози поки все там перевирталось будувалося й стугоніло тимчасом долом потемнілим мчали табуни вихорів захвилювалися забурунили зелені вали лісо смуг заметушилися птахи в повітрі (О. Гончар).

Вправа 9. Перебудуйте складнопідрядні речення на безсполучникові та розставте необхідні розділові знаки. Визначіть типи безсполучникових речень.

1. Коли нагадую собі це слово, проймає мене якесь щасливе сподівання, прегарне, а заразом заспокійливе передчуття. 2. Коли почав читати, уступила мені вся кров з лиця. 3. Бо вона знає, що він заступить її родичів і все те, з чим зрослася душею. 4. Мені аж не раз чудно, що вона тим так займається. 5. Знаю лише те одно, що трачу свою останню підпору, заступницю матері моєї і що піді мною провалюється ґрунт. 6. Мені здавалося, що Ранг і Магура розділені навіки. 7. Будеш іти сім миль і сім годин, найдеш свого судженого. 8. Але вони мусять сміятися, бо настав час сміху і знесилля. 9. Він немов знав, що оце все мусило наступити, бо не дивувався анітрохи (з тв. О. Кобилянської).

Зробіть морфологічний аналіз займенників.

Вправа 10. Зробіть синтаксичний аналіз речення.

I. 1. В маминій хаті Зелена неділя, пахнуть василечки і чебреці, в свято матуся аж помолоділа: то вже й не зморщечки, а промінці (*К. Горчар*). 2. Гнучка вербиця коси розпустила, бруньки пухнасті ще у сповитку, їх вітерець підхоплює на крилах, наспівуючи пісеньку легку (*Н. Данилюк*). 3. Бузково задухмянівся мій сад, конвалії вклонились в реверансі, листочками заплівся виноград, тюльпани закружляли плавно в вальсі (*О. Шнуренко*). 4. Сіяв батько жито, де поля зірчасті, щоб усім нам жити у добрі і щасті (*В. Крищенко*). 5. Духмяний добрий дух оповив усе навкруги: і смугу біло-рожевої конюшини за ровом, і васильки, що гралися з бджолами, і грицики, що квапилися відцвісти, і темно-зелену лісосмугу ясенів, що височіли неподалік (*Л. Зоряна*). 6. На подушках сатинових хмарин гойдає небо зоряні дукати, немов пуанти срібних балерин, у білизну розпушеної вати з ясних ледівок скапує вода, між потемнілих зяючих проталин весни легка вчувається хода (*Н. Данилюк*).

II. 1. На тихих водах зацвітає лілія, із крил бджолиних сиплеться перга (*В. Романюк*). 2. За Тясмином знов осінь золота, летять у далеч зграї журавлині (*М. Гантар*). 3. Я осінь люблю і за те, що вітер дерева колише, що скоро тепло золоте огорне морозяна тиша (*Г. Чубач*). 4. Сміється сонце в небі дощовім, йому не страшно гніву хмар кудлатих: схопило в руки батоги громів, втопило в річці блискавку пихату (*Л. Долик*). 5. У акварелях тоне світ, притихли гомінливі бруки, такими добрими стають потомлені, пригаслі звуки (*Л. Долик*). 6. Коли вже айсберг дня розтане у морі тиші за вікном і, скаламучене зірками, схитнеться неба чорне дно, коли безсоння, ніби птиця, вночі крильми прошелестить, із сном облишивши свариться, душа сідає за листи... (*О. Матушек*).

Тестові завдання до теми «Складне безсполучникове речення»

I варіант

1. Безсполучниковим складним є речення:

- А Багато міг би розказати вітер, але у вітру голос пересох (Л. Костенко).
Б І досі сниться: під горою, меж вербами та над водою, біленька хаточка стоїть (Т. Шевченко).
В Навчаючи дітей поважати старших, розповідали їм різні повчальні історії, казки (Нар. тв.).
Г Всі люди допитуються, як до такого додумався (Г. Бондаренко).
Д Аура духовно досконалої людини чиста, ясна, світиться всіма кольорами веселки (К. Мотрич).

2. Безсполучниковим складним із однорідними частинами є речення:

- А Тепло й волога зробили своє: навкруги безкрає море різнотрав'я (А. Давидов).
Б Дуб заціпенів від страху: колись такими інструментами звалювали сусідні дерева (А. Давидов).
В Дорослий розповів дітям: вони знаходяться в неповторному місці (А. Давидов).
Г Тут галасувати не можна: гриб злякається людського голосу і піде в землю (М. Стельмах).
Д Дружки летіли верхи на конях по вулиці, на рукавах білили хустки (Ю. Яновський).

3. Безсполучниковим складним із однорідними частинами є речення:

- А Усі сили він спрямував на допомогу людям: розшукуючи бідних, потай допомагав їм, годував голодних, заступався за зневажених (А. Губар).
Б Вже тиха осінь ходить берегами, на вербах трусить листячко руде (Л. Костенко).
В Дорослі сиділи за столом, діти лазили попід столом, ховалися, весь час сміялися... (Є. Гуцало).
Г Кожна епоха привносила своє, витісняла архаїчне, вводила нове, сприяла виробленню народного смаку (З журн.).
Д Ударила по селу тривога: замерзають лебеді (Є. Гуцало).

4. Позначте безсполучникове речення, між частинами якого треба ставити тире:

- А Навкруги стояла мертва тиша (?) навіть на осиці листя було нерухоме, не тремтіло (О. Гончар).
Б Ізот Лобода було сокиру зробить (?) нічим її не пощериш (О. Гончар).
В Важко стиснулося серце (?) мабуть, цю красу я бачу востаннє (Ю. Мушкетик).
Г І на хвилину вам тужно стане (?) в кожній людині є свої підстави для суму й радощів (Б. Антоненко-Давидович).

5. Установіть відповідність між безсполучниковими реченнями та їх схемами-моделями (розділові знаки випущено):

1. [], [] одночасність

А Пролітав буйний вітер над морем по безмірнім широкім просторі білі хвилі здіймались високо і знялися од вітру ще швидше загукали як військо вороже... (Леся Українка).

2. []: [] пояснення

Б Ремесло на плечах не висить і хліба не просить, а хліб дає (Нар. тв.).

3. []; [] одночасність

В Винесли тіло цариці люд заступив йому путь (Леся Українка).

4. [] - [] зіставлення

Г Поблискують черешеньки в листі зелененьким черешеньки ваблять очі діточкам маленьким (*Леся Українка*).

Д Все здалось до роботи перевесло й шнур плуг сокира й лопата виводили мур (*Леся Українка*).

6. Установіть відповідність між частинами речень:

1 Влітку відро води – ложка бруду...

А криво й піде (*Нар. тв.*).

2 Слово не горобець...

Б восени ложка води – відро бруду (*Нар. тв.*).

3 Усе минеться ...

В як голка в сіні (*Нар. тв.*).

4 Почнеш криво...

Г вилетить – не впіймаєш (*Нар. тв.*).

Д одна правда зостанеться (*Нар. тв.*)

II варіант

1. Безсполучниковим складним із однорідними частинами є речення:

А То пронесеться над болотом чайка, то промайне бистрий чибіс і грудкою впаде в сиду землю (*А. Шиян*).

Б Вже тиха осінь ходить берегами, на вербах трусить листячко руде (*Л. Костенко*).

В Дорослі сиділи за столом, діти лазили попід столом, ховалися, весь час сміялися... (*Є. Гуцало*).

Г Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці (*М. Коцюбинський*).

Д Ударила по селу тривога: замерзають лебеді (*Є. Гуцало*).

2. Безсполучниковим складним є речення:

А За річечкою горить вогонь, біля нього самотіє постать нічліжанина (*М. Стельмах*).

Б Обминувши хутірець-однохатку, ми опинилися на скошених луках, де темніли стіжки сіна (*М. Стельмах*).

В Нічого, так скоріше і танцюристом, і людиною станеш (*М. Стельмах*).

Г Ми удвох насмикали сіна, розстелили його біля стіжка (*М. Стельмах*).

Д І так добре було в ній іти до знадливого вогника, до чиєїсь загадки чи казки, до чийогось життя (*М. Стельмах*).

3. Між частинами безсполучникового складного речення треба поставити крапку з комою в рядку:

А На сонці ясени горять спадають ягоди з шовковиць (*М. Рильський*).

Б Річка тече як щире золото між зеленими берегами кучеряві верби купають у воді віти цвітуть-процвітають маки городні високоверхі коноплі зеленіють... (*Марко Вовчок*).

В Не бійтесь заглядати у словник це пишній яр а не сумне провалля (*М. Рильський*).

Г Хмари розповзлися виглянуло сонечко (*К. Гордієнко*).

4. Позначте БСР, між частинами якого потрібно поставити тире.

А Я в давню істину увірував глибоко... найвища мудрість в простоті високій (*Б. Олійник*).

Б Людина йде до краси творить її... цим і відрізняється вона від усього суцього (П. Загребельний).

В Пригадаймо... золота тиха осінь застеляла жовтим листям княжий Львів (Б. Олійник).

Г Усі бджоли злетілися... гудуть золотаві рої (Б. Олійник).

5. Установіть відповідність між частинами речень:

1 Журавлі довго не відлітають...	А два відпочиваєм (Нар. тв.).
2 Носив вовк овець...	Б найми не свій брат (Нар. тв.).
3 Голод не тітка...	В понесуть і вовка (Нар. тв.).
4 Лежачий плуг скоро поржавіє...	Г зимі не скоро бути (Нар. тв.).
	Д ледача людина скоро постаріє (Нар. тв.).

6. З'ясуйте, який смисловий зв'язок існує між частинами безсполучникових складних речень:

1 Перша частина виражає умову, за якої можлива дія у другій частині	А Дзвенить у зорях небо чисте, палає синім льодом шлях (Д. Павличко).
2 Друга частина доповнює або розкриває зміст першої	Б Мені здається: твої очі світять з вишини (В. Сосюра).
3 Друга частина виражає причину того, про що йдеться в першій	В Не навчив батько – не навчить і дядько (Нар. тв.).
4 Частини речення виражають одночасність подій	Г Роса блищить на сонці – чисте срібло (М. Коцюбинський).
	Д Далеко на сході стало червоніти небо: сонце сходило (О. Маковей).

*Складні синтаксичні конструкції
(багатокомпонентні складні речення)*

Вправа 1. Спишіть текст. Виділіть предикативні частини складних речень, підкресливши головні члени речення. Укажіть на засоби зв'язку (інтонація, сполучники, сполучні слова). Доведіть, що в перших двох складних реченнях наявні різні види зв'язку.

Сіре небо кошлатилося брудними отарами, блищала дорога, а над річкою і над калюжами підіймався серпанок. Тхнуло мокрими парканами, які простягалися з одного боку їхнього завулку і з другого у глибину того туманцю, і там пропадали, ніби туман їх поїдав. Пахло ще травною й мокрим листям; брудні хмари хиталися й вигинались, погойдуючи вкритими вологим болотом спинами (В. Шевчук).

Зробіть фонетичний аналіз підкреслених слів.

У іменників визначте рід, число, відмінок, відміну та групу.

Вправа 2. Запишіть речення в такому порядку: а) багатокомпонентне складносурядне; б) багатокомпонентне складнопідрядне; в) багатокомпонентне складнопідрядне з кількома підрядними; г) багатокомпонентне складне безсполучникове; д) багатокомпонентне складне речення з різними видами зв'язку. Поясніть, що спільного в усіх цих реченнях, що відмінного.

1. Заголубів барвінок у садах, травневе небо теж заголубіло, вишнева гілка стала біла-біла – розквітла вся на голубих вітрах (В. Грінчак). 2. Маємо жити, звичайно, не хлібом єдиним, та довелось мені бачити в чаду і золі, як за одну зачерствілу на камінь хлібину згодні віддати все золото на землі (Б. Олійник). 3. Як заходить сонце за діброву, як поснуть на плесі сірі гуси, косарі вертаються додому на вечерю, на розмову втішну (М. Рильський). 4. За голубими, бронзовими соснами, де в оболонях бродять журавлі, мої діти ходили завжди босими по споришевій, сонячній землі (М. Сингаївський). 5. Осіння тиша, мов прозора крига, розіб'ється – за невловиму мить дубів слов'янська бойова квадрига на вітрі вересневим полетить (Є. Гуцало).

Зробіть словотвірний аналіз виділених слів.

У прикметниках визначте розряд (якісний, відносний, присвійний).

Вправа 3. Спишіть, розкриваючи дужки. Виділіть у кожному складному багатоконпонентному реченні головні члени речення, укажіть їх кількість. Визначте характер зв'язку між ними (сурядний, підрядний, безсполучниковий) і засоби зв'язку (сполучники, сполучні і вказівні слова, інтонація). Укажіть тип речення. Накресліть схему.

1. (С,З)п(е,и)ршу журав(е,и)ль не був (а)ні синім, (а)ні зел(е,и)ним, (а)ні ч(е,и)рвоним, він літав у такій бе(з,с)мірній високості, а Юра Сріблянчук л(е,и)жав на самісінькому дні глиб(е,и)зни, що журав(е,и)ль (з,с)давався крапл(е,и)ною (Р. Федоров). 2. Малушин старший брат і опікун Добр(е,и)ня пішли у похід з княз(е,и)м, а Малуша і Володим(е,и)р залиш(е,и)лися у Києві, бо Святослав боявся її саму на Новгород пос(е,и)лати (Б. Лепкий). 3. Крізь відчинене вікно залітає порив в(е,и)сняного вітру, пахне пролісками, а Вадим (у)котре ро(з,с)повідає як(то) вони на болгар ішли (Б. Лепкий).

Вправа 4. Спишіть речення. Визначіть головні члени речення, предикативні частини речень, засоби зв'язку між частинами багатоконпонентних складних речень. Укажіть їх типи. Назвіть пунктограми.

1. А там далі за річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля сходиться з небом (Панас Мирний). 2. Весна гомоніла навколо них, вода готіла, дзюрчала струмками по ярах і пагорбах, неспокійно ворушилися ріки, немов ремствували на береги, і, набираючи силу, раптом долали їх, і розливалися на всю міць, на всю широчінь (О. Іваненко). 3. Коло собору опиняться, повільно обійдуть довкола нього, і він їм буде наче обертатися навкіл своєї осі, виринаючи все новими банями, більшими та меншими, яких наче безліч (О. Гончар). 4. Прошовся березень з підсніжниками на шапці і над татарським бродом, і під його ходом вибухнули криги, зосліпу посунули одна на одну та на коріння яворове, накостричився вирваним татарським зіллям, що ніжно запахло торішнім літом (М. Стельмах).

Зробіть морфологічний розбір займенників.

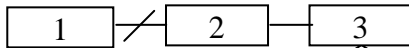
Розберіть за будовою підкреслені слова.

Вправа 5. Прочитайте текст. Випишіть багатокomпонентні складні речення, вставляючи пропущені букви. Назвіть орфограми. Визначіть типи й засоби зв'язку між предикативними частинами речень. З'ясуйте стиль тексту.

Літ..ратуру можна/б (з/с)рівн..яти з/могутн..ми пасмами гір. Вража..ють і пр..голомшують вони нас сво..їми потужними кам..яними спл..сками, рвут..ся до неба, не/мов грізний крик з..млі, в..повню..ть прост..р такою не/самовитою і не/повторною красою, яка може (з/с)родитися тіл..ки (у,в)/наслідок не/впин..ого міл..йон..о/літн..ого процесу творе..ня. Здіймаючис.. своїми не/пох..тними валами, гори, ніби підкор..яючис.. якійсь вивір..н..ій силі, р..вниво пил..нують, що/б не/дати п..р..вищ..ти себе, але бе(з/с)радно завм..рають пер..д/в..дов..щ..м кіл..кох не/дос..яжно в..соких в..ршин, що с..яют.. у під/н..бес..і, укриті вічн..ми, як і сама слава, снігами. Коли ж наблиз..тись до гір, коли сміл..во й радіс..но за/глиб..тись у їхн..й могутній світ, все майже вм..ть змін..т..ся, зовні все по/стане у ро(з/с)чл..нован..ості, в сум..я..ті, в борот..бі, у змага..ні, вкриті вічними снігами в..ршини так/само ссят..муть на сон..ці, але т..пер уже не/над одно/маніт..ям хр..бтів, а серед сот..нь/тисяч інших в..ршин, піків, гір, беск..дів, скель, і важко буде взнач..ти, що вище, п..рспектива змінюват..м..т..ся не/впин..о й не/стримно, іноді нижчі затулят..муть від вашого зору вищ..х, мінливість і не/певність гірс..кого світу для не/досві..чених може бути навіть не/б..зпечною, і порятуватися від ц..ого можна тіл..ки знан..ям, умін..ям і, сказати/б, м..стецтвом бач..ти, орієнтуватися, (з,с)приймати все не/самим серц..м, але й розумом (П. Загребельний).

Вправа 6. Прочитайте речення, визначіть головні члени речення та предикативні частини. Назвіть смислові відношення між частинами у реченнях, визначте їх тип. Накресліть схеми поданих речень за наведеним зразком (безсполучниковий зв'язок позначають перекресленою лінією).

ЗРАЗОК. І я подумав (1): як то добре отако вірити в когось, покластися на когось (2), але все те до пори (3), бо надходить час (4) і ти мусиш узяти на себе всю відповідальність не тільки за власне життя, а й за життя інших, близьких, а часом і не близьких людей (5) (Ю.Мушкетик).

1. Якщо я довго не ба охоплює туга і здається, що на мене щось чигає (Р. Андріяшик). 2. Коли чиниш добре, так і лице весело позирає; коли чиниш недобре, то на тебе гріх чигає на порозі, щоб одоліти тебе (М. Стельмах). 3. Увижалося мені: сонце тепле та ясне, небо високе та блакитне, оздоблене серед ночі тисячами тисяч зірок (Панас Мирний). 4. Моя душа лежить в мертвотності намулах, – і кидаю я крик до радощів минулих, як воїн, що вночі на полі, сам-один, зове товаришів, довічним сном поснулих (М. Орест). 5. Ридаю, молю ридаючи: пошли, подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила, щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило (Т. Шевченко). 6. То не від сонця урожай доспів – то спів про щастя затвердів у зерні (Є. Летюк).

Знайдіть та випишіть слова з орфограмами. Обґрунтуйте їх.

Вправа 7. Установіть, якій схемі відповідає кожне з речень. Поясніть ужиті розділові знаки.

1 [,(),],[],[],[].

А Пустити мене, мій батеньку, на гори, де ряст весняним долотом жаріє, де вітер цвіт мигдалів обсипає, – хай він мене дощем рожевим скропить, оплаче цвітом молодість мою (Леся Українка).

2 [],(),(),-[].

Б Скрізь, де не гляну, сухі тумани розляглися, поле і гай у серпанки тонкі повилися, марево біле покрило і річку, й сагу вітер з полудня несе без кінця ту югу (Леся Українка).

3 [],[],I [],-[],().

В Тішся, дитино, поки ще маленька, ти ж бо живеш навесні, ще твоя думка літає легенька, ще твої мрії ясні (Леся Українка).

4 [],(),[],[],[].

Г Реве-гуде негодонька, негодоньки не боюся; хоч на мене пригодонька, та я нею не журюся (Леся Українка).

5 [],[],(), та [].

Д Сон літньої ночі колись мені снився, коротка та літня нічка була, і сон був короткий, – він хутко змінився і зник, як на сході зоря розсвіла (Леся Українка).

Зробити фонетичний аналіз виділених слів.

Вправа 8. Запишіть спочатку складні багатокomпонентні речення з супідрядністю, а потім – із послідовною підрядністю. Визначіть головні члени речення та предикативні частини, засоби зв'язку. Накресліть схеми.

1. Ранок був прекрасний, один із тих ранків, які бувають тільки восени, коли в природі відчувається затишшя перед першими осінніми бурями (О. Донченко). 2. Над усім світом стояла така тиша, що було чути, як плакала надламана гілка (М. Стельмах). 3. Небесна долина з небесної сині небесно благає шовкову траву, щоб та нашептала скорботній людині, що вічність впадає в журбу світову (Г. Чубач). 4. Мені здається, що наші душі злилися так, що ми самі не знаєм, де починається твоя і де кінчається моя (О. Олесь). 5. Правди в брехні не розміщуй, бо на світі той наймудріший, хто найдужче любить життя (В. Симоненко). 6. Я мрію так життя прожити, щоб кров і піт віддати землі своїй, щоб у плодах мої хилились віти, щоб розроставсь в глибинах корінь мій (М. Стельмах).

Зробіть словотвірний аналіз підкреслених слів.

Вправа 9. Спишіть речення. Знайдіть у них сурядні, підрядні і безсполучникові зв'язки. Визначіть типи багатокomпонентних складних речень змішаного типу. Поясніть розділові знаки. Накресліть схеми.

1. Після довгої розлуки знову зійшлися вони – і немає слів таких, щоб ними можна було передати всю радість цієї довгожданної зустрічі (А. Шиян). 2. Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу (М. Стельмах). 3. Але душа її була оповита журбою, і цю журбу навівала на неї братська могила, в якій лежали бійці (А. Шиян). 4. Усі одразу помітили, що літо вже минуло, що вже настала осінь з нескінченними мряками, розбитими дорогами, холодними вітрами (О. Гаврилюк). 5. Погортайте сторінки сивих віків, і вам відкриється багато поетичних таємниць, і ви почуєте голоси творців, імена яких так розгубила історія (М. Стельмах). 6. Пахоші зрілого хліба особливо були відчутні вечорами, коли спадала спека, коли настояне на колосках повітря розтікалося селом (І. Цюпа). 7. Видніється світанку силует, а ніч заснула в зорянім намисті, де казка з колисковою живе, колись давно з'явилося дитинство (Н. Янушевич).

Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Вправа 10. Виконайте синтаксичний аналіз складних багатокomпонентних речень:

I. 1. Видніється світанку силует, а ніч заснула в зорянім намисті, де казка з колисковою живе, колись давно з'явилося дитинство (*Н. Янушевич*). 2. Цвітуть дерева золотом магічним, бо літо і тепло вже за плечима, а чисте небо, горде і величне, лоскоче душу синіми очима (*І. Калиниченко*). 3. А вже дощі, а вже минуло літо, і теплий день тепер осіннім став, і скошено твого врожаю жито, озимий лан вже й сходи гарні дав (*П. Щегельський*). 4. Такі стійкі зимові заметілі, такі цупкі тонких льодів закови, та все ж нуртують в змореному тілі дощі, й громи, і пахощі бузкові (*Т. Севернюк*). 5. Уже весна, але поля ще голі, і сірі хмари виснуть у вікні, безлисті дерева на видноколі ще сплять і марять у зимовім сні (*І. Коваленко*). 6. Сходять і гаснуть зірки, меркнуть старі заповіти, те, що любили батьки, переосмислюють діти (*М. Луків*). 7. Заплющив очі степ, у ковилу сповитий, повітря аж пашить від полинів гірких, а поміж трав сюрчить цвіркун несамовито, і поринають в сон старезні вітряки (*Н. Терещенко*).

II. 1. Вже промінь розпечатав ліс: виходять грибники з кошами, а через житнище навкіс дзвенить лункими обручами дитяча радість (*П. Мовчан*). 2. Мінливий світ викручує гримаси, в рожевих мрій надламане крило, а нам відведено й не так багато часу, щоб довго так розпізнавати зло (*В. Крищенко*). 3. Коли зима стрічається з весною, твердих крижин розгойдується спів, пухнастий сніг крихкою пеленою, мов водоспад, сповзає із дахів! (*Н. Данилюк*). 4. Здіймаю ніжно пасмо ранку, що провисає з далини, земля вдягається в каракуль, тремтять пергаментом лани (*А. Грузун*). 5. Липа на хатньому причілку – як парашут із зеленого шовку, що повиснув над обійстям і ніяк не спуститься на траву, й добре тобі сидиться в цьому парашуті, в якому гудуть бджоли та мурашва, й залітає пташка прощобетати тобі на самісіньке вухо якусь найчудеснішу звістку, яка довго потім бринить у свідомості, тривожачи таємничою загадковістю (*Є. Гуцало*). 6. Ось іще скрізь сіріє птахою вечір, ще птаха-вечір дзьобає зорі в небі, п'є росу по левадах, кутаючись і гриючись у млистому туманці, але вже має

тікати з села, бо ви тільки погляньте на Княжу гору! (Є. Гуцало). 7. Коли, здається, час вмира і відчай огортає душу, я згадую: коло двора росла колись старезна груша, їй сто віків... (О. Матушек).

III. 1. Був спраглий день, і раптом джерело побачив я в степу напівбезводнім, воно натхненно з глибини несло цілющу воду, чисту і холодну (П. Щегельський). 2. В надвечірніх сутінках зими день погас, його не повернути, старшими ледь-ледь зробились ми, хоч не встигли ще того збагнути (П. Щегельський). 3. Тут від дощу подорожній сховається, птахам привілля малечу ростить, добре, що дерево вшир розростається й слабшого може завжди захистить (П. Щегельський). 4. Мамусю мила, сонечко моє, чому так довго йде до нас прозріння, що все в житті з любові постає, й батьки мої – любові тій коріння (Л. Долик). 5. Усі мовчять – щось мати скаже, цвітуть притишено слова, вони із веселкових вражень, з любові, що в душі жива (В. Крищенко). 6. Прокидаюсь від стогону літньої зливи: на подвір'ї голосять порепані груші, а за небом в раю хтось обтрушує сливи і жбурляє на землю у теплі калюжі... (О. Король). 7. Якщо буде у мене свій сад, посаджу в ньому наші дерева, хай липнево-п'янкий аромат увіллється в запах травневий (А Багряна).

**Шестові завдання до теми «Складні синтаксичні конструкції
(багатокомпонентні складні речення)»**

I варіант

1. Укажіть, яке з поданих речень є безсполучниковим:

- А Проміння місяця ламалося в хвилях, блищало, лопотіло і рябіло (О. Довженко).
- Б Учи азбуку – прийде хліб у руку (Нар. тв.).
- В І радощі, і болі, і спогади, і мрії для них давно вже стали спільними, як у дружній сім'ї (О. Довженко).
- Г Він усміхається до сонця, пестить рукою жовті кленові листочки (В. Козаченко).

2. Укажіть речення, у якому правильно розставлені розділові знаки:

- А Мені відкрилась істина печальна – життя зникає як ріка Почайна (Л. Костенко).
- Б Не прав ведмідь, що корову з'їв – не права корова, що в ліс пішла (Нар. тв.).
- В Долають простір не істоти, не механізми і не звуки: предмети, літери і ноти над головою наче круки (В. Неборак).
- Г Хтось мовчки підвівся з-перед ясел волхва, і той озирнувся з порога: на Діву дивилась, мов гостя, зірниця Різдва (Ю. Андрухович).

3. Укажіть безсполучникове складне речення, частини якого вказують на одночасність дій або явищ.

- А Діти намостили птахові м'яку постіль з вати у старій картонній коробці з-під взуття; її поставили біля Чубарикового ліжка (Л. Смілянський).
- Б Ось тільки в лісі туман тримається якнайдовше, він тут хапається за кожен виярок, сіріє в горіховій гушавині, коливається над дзеркалом озера (Є. Гуцало).
- В Лось опустил голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи торкнутися губами до осклілого блакитного шумовиння, ніздрі затремтіли в передчутті холодної води (Є. Гуцало).
- Г Скрипне хвіртка, висунеться з неї дитяча голівка, стригне очима по вулиці (Гр. Тютюнник).

4. Установіть відповідність між складними реченнями та їх характеристиками:

1 Безсполучникове речення	А А тобі якусь хвилину здавалося, що зараз ось іде вона мимо криниці, під яблунею, а отой німб таки світиться довкола її посіченої сивиною голови (Є. Гуцало).
2 Складносурядне речення	Б Вже сонце скотилось до заходу, вже степова трава лисніла червоним одблиском (І. Нечуй-Левицький).
3 Складно підрядне речення	В Очі її, голубі від неба і моря, сміялися весело й задержувато (М. Стельмах).
4 Складне речення з різними видами зв'язку	Г У природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина (М. Стельмах).
	Д Билося серце, і гріла кров од передчуття чогось в житті радісного, могутого (С. Васильченко).

5. Установіть відповідність між складними безсполучниковими реченнями та розділовими знаками, які необхідно в них поставити між частинами, що входять до їх складу:

- 1 Тире А Десь у хлібах кричав перепел і туман стелився од річки (А. Головка).

- 2 Кома
 Б Скільки глянеш скрізь вилискують розгойдані хліба
 (О. Довженко).
- 3 Двокрапка
 В Лаврін не поганяв волів він забув і про воли і про
 мішки й тільки дивився на Мелашку (І. Нечуй-
 Левицький).
- 4 Крапка з комою
 Г На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні
 (Л. Смілянський).
- Д Закурілася земля задиміла пішов дощ дрібний та
 тихий мов крізь сито засіяв стрепенулися темні ліси і
 розправляючи підставляли своє загоріле листя
 під дрібні дощові краплі (Панас Мирний).

6. Установіть відповідність між складними реченнями й кількістю частин у них:

- 1) Шість складових частин
 А Низькі чорні хмари, здавалося, стояли нерухомо, але
 по тому, як вони час від часу засмолювали негусті
 дрібні зорі і як ті зорі знову ненадовго з'являлися,
 Клишко здогадувався, що хмари біжать
 (Гр. Тютюнник).
- 2) Три складові частини
 Б Минули дні, і не раз можна було бачити Сіроманця в
 ярах за висілком: він сидів і терпляче чекав, доки
 Андрійко покатається на лижах зі своїми друзями
 (М. Вінграновський).
- 3) Чотири складові частини
 В Над ними зумлили комарі, біля нас спросоння коли-
 не-коли схлипувала річечка, а над усім світом
 протікала зоряна імла (М. Стельмах).
- 4) П'ять складових частин
 Г Коли ступила між дерева, коли побачила, як по
 їхньому гіл्लю згори донизу ллється наче якийсь аж
 туман не сонячне проміння і як у тому промінні
 мінливо зблискує листя, коли почула вогкий, густий,
 прілий запах лісу, – всміхнулась, і вже, здається, весь
 день ота усмішка не сходила з її уст (Є. Гуцало).
- Д Збираючи книжки, я почув, як надворі загуркотів
 віз, як заскрипіла хвіртка, обізвалась радісно качка,
 забряжчали одні й другі двері, і на порозі, наче
 весняночка, стала розрум'янена і осяйна Мар'яна
 (М. Стельмах).

II варіант

1. Укажіть, яке з поданих речень є безсполучниковим:

- А Заспівали, застукали тяжкі краплини, спадаючи з листя і квіту на землю
 (М. Стельмах).
- Б Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині (В. Сосюра).
- В Несильний вітерець проносив легенькі хмарини, і вони летіли на схід, до сонця
 (В. Собко).
- Г Поміж густими очеретами блищить срібно-голуба річечка, що поділилась тут аж
 на три рукави (Остан Вишня).

2. Укажіть складне речення із сурядним і підрядним зв'язком:

А Тут росли колючі кущі терну, шипшини та глоду, красувалися й дозрівали на вітах ламкої крушини темно-червоні ягоди, що їх у народі звать вовчими (А. Шиян).

Б Ось мати ступила вбік, і тепер кругла таріль сонця засріблилась у густій блакиті, а довкола матеріної голови вже не іскрився й не мерехтів німб (Є. Гуцало).

В Весну, либонь, зачарували, а тепер вона чекає й не може дочекатися на слово, яке відразу ж випустить її на волю (Є. Гуцало).

Г Небо чисте, на заході якісь дві-три хмари, а гримить на грозу (М. Вінграновський).

3. Укажіть складне речення з безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язком.

А Проте маленька пташина, ця пухнаста кулька життя, що майже цілком уміщала в моїй жмені, виявилась завзятою і не хотіла без бою віддаватись (Б. Антоненко-Давидович).

Б З'ївши вареника, я падаю в натоптаний снігом санки, дядько Себастьян умощується на передку, і ось уже кінь виносить нас у широкий засніжений світ, де у паморозі срібно туманіють верби, де вітряки остуджують сонце, а річка погойдує переспілі китиці отого очерету, в якому й досі живуть чийсь сумні голоси (М. Стельмах).

В З відльотом табуна гусак раптом відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темінню гусака до гнізда; темінь залазила йому в спину і крила, наче хотіла сховатися в ньому і хотіла обсохнути в його пір'ї (М. Вінграновський).

Г А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипки (М. Стельмах).

4. Установіть відповідність між складними реченнями та їх характеристиками:

1 Безсполучникове речення

А Заходило сонце, у вузьких хутірських вуличках стояла червона курява, у садках варилась на триніжках вечеря, гупали об землю спілі яблука (Гр. Тютюнник).

2 Складносурядне речення

Б Коли на грудях моря розстелялась мла, хвиль сонних перемови повторяли птахи (Б.-І. Антонич).

3 Складнопідрядне речення

В Потім Василько ніс вудки до хліва, гарненько складав їх на кілочки, вбиті під стріхою, і йшов у хату (Гр. Тютюнник).

4 Складне речення з різними видами зв'язку

Г Горобці зірвалися при моєму наближенні з копиці сіна, та ще неподалік застрекотала сорока (Є. Гуцало).

Д Уроки Віталій робив у материній кімнаті, вона в цей час плела і не тільки не заважала йому, а й сприяла тому, щоб їх ніхто не турбував (В. Шевчук).

5. Установіть відповідність між складними безсполучниковими реченнями та розділовими знаками, які необхідно в них поставити між частинами, що входять до їх складу:

1 Тире

А Ось тільки в лісі туман тримається найдовше він тут хапається за кожний виярок (Є. Гуцало).

2 Кома

Б Спробував борсатись аж на ньому залізні ланцюги (С. Васильченко).

3 Двокрапка

В В садку ворухилося чорне як гадюччя гілля стьобало по туго напружених дротяних розтяжках поміж низькими стовбурами яблунь та вишеньок білів сніг (Гр. Тютюнник).

4 Крапка з комою

Г Удосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах (Гр. Тютюнник).

Д Погожі дні можна перелічити на пальцях вони постають у споминах екзотичними майже нереальними слайдами (Є. Гуцало).

6. Установіть відповідність між складними реченнями й кількістю частин у них.

1 Шість складових частин

А Вовка закотило в лісосмугу, він обійняв лапами якусь деревину, навіть учепився за неї зубами, але вітер відірвав його від неї (М. Вінграновський).

2 Три складові частини

Б І я зачудовано і вражено відчув, що корінь цього дерева таки я і що мені, аби воно жило, треба працювати й працювати (В. Шевчук).

3 Чотири складові частини

В Поглянь просто так, бо читати тут нічого; коли ж поїдемо, побачиш, скільки позосталося щоразу поза рядками цими, і вже тоді подумай про тих людей, які змагаються тут за свій побут, і про всю нашу землю, яка щодалі розпадається, роздрібнюється, і нема сили, яка б збрала всіх до купи (П. Загребельний).

4 П'ять складових частин

Г Мати вірила: земля усе знає, що говорить чи думає чоловік, що вона може гніватись і бути доброю, і на самоті вона тихенько розмовляла з нею, довіряючи свої радощі, болі й просячи, щоб вона родила на долю всякого: і роботящого, і ледащого (М. Стельмах).

Д Ліс зустрічає Данила, як тата: гілля мовби одхиляється з-понад стежки, щоб він часом не вдряпнувся, пеньки немовби одступають від неї, щоб він часом не спіткнувся (Гр. Тютюнник).

Схеми розбору

Лексичний аналіз слова

1. Аналізоване слово.
2. З'ясувати значення, в якому слово виступає в реченні (тексті).
3. Визначити, однозначне слово чи багатозначне; якщо багатозначне, назвати інші його значення (прямі й переносні).
4. Визначити, чи слово вільне, чи фразеологічно зв'язане.
5. Назвати синонімічний ряд, до якого воно належить і яке місце в цьому ряду займає.
6. Дібрати антонім до аналізованого слова (якщо є).
7. Яке слово за походженням.
8. Визначити, чи слово активного вжитку, чи має периферійне вживання (архаїзм, історизм, неологізм).
9. Охарактеризувати стилістичні властивості слова (стилістично нейтральне, книжне, розмовно-побутове, професійно-термінологічне, діалектне, жаргонне) та походження.

Фонетичний аналіз слова

1. Аналізоване слово.
2. Записати слово фонетичною транскрипцією.
3. У фонетичній транскрипції поставити наголос і розбити слово на склади.
4. Схарактеризувати склади.
5. Виписати звуки, схарактеризувати звуки.
6. Указати співвіднесеність між буквами і звуками.

Словотвірний аналіз слова

1. Речення із словом для аналізу.
2. Аналізоване слово.
4. Твірна основа.
5. Словотворчий засіб.
6. Вид словотворення.

Морфемний аналіз слова

1. Аналізоване слово.
2. Змінюване чи незмінюване слово (довести).
3. Визначити закінчення у змінюваному слові (позитивне чи нульове).
4. Визначити основу слова й охарактеризувати її: непохідна (коренева), похідна (суфіксальна, префіксальна, префіксально-суфіксальна, суфіксально-постфіксальна, префіксально-постфіксальна, префіксально-суфіксально-постфіксальна), чиста (у незмінюваних словах), вільна чи зв'язана, проста чи складна, відкрита чи закрита, тверда чи м'яка.
5. Визначити корінь слова і вказати на можливі варіанти (модифікації) кореня.
6. Визначити префікси, суфікси, постфікси, інтерфікси.
7. Указати на зміни в морфемній будові слова.
8. Виконати графічне позначення морфемного складу слова.

Морфологічний аналіз частин мови

Схема аналізу іменника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (Н.в.).
3. Лексико-граматичні категорії: власна чи загальна назва, назва істоти чи неістоти, конкретне чи абстрактне значення.
4. Граматичні категорії: рід, число, відмінок, відміна (група).
6. Особливості правопису.
7. Синтаксична роль у реченні.

Схема аналізу прикметника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма, на яке питання відповідає.
3. Лексичне значення.
4. Розряд за значенням (якісний, відносний, присвійний).
5. Ступінь порівняння.
6. Граматичні категорії: рід, число, відмінок, група.
7. Особливості правопису.
8. Синтаксична роль у реченні.

Схема аналізу числівника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (Н.в.).
3. Розряд за значенням (кількісні, порядкові).
4. Група за будовою.
5. Граматичні категорії: відмінок, особливості правопису; рід, число (якщо властиві).
6. Особливості правопису.
7. Синтаксична роль у реченні.

Схема аналізу займенника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (Н.в.).
3. Розряд за значенням.
4. Граматичні категорії: відмінок; рід (якщо властивий); число (якщо властиве).
5. Особливості правопису.
6. Синтаксична роль у реченні.

Схема аналізу дієслів (дієвідмінювані форми)

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (неозначена форма – інфінітив).
3. Перехідне чи неперехідне.
4. Вид (доконаний, недоконаний).
5. Спосіб (дійсний, умовний, наказовий).
6. Час (теперішній, минулий, майбутній).
7. Стан (активний, пасивний).
8. Дієвідміна.
9. Особа, число.
10. Родова форма (для минулого часу).
11. Особливості правопису.
12. Синтаксична роль у реченні.

Схема аналізу дієприкметника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма.
3. Активний чи пасивний.
4. Від якої основи (інфінітива чи теперішнього часу) утворений.
5. Час (минулий чи теперішній).
6. Вид (доконаний, недоконаний).
7. Граматичні категорії: рід, число, відмінок.
8. Особливості правопису.
9. Синтаксична роль у реченні.

Схема аналізу дієприслівника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма, на яке питання відповідає.
3. Від якої основи (інфінітива чи теперішнього часу) утворений.
4. Перехідний чи неперехідний.
5. Вид (доконаний чи недоконаний).
6. Час (минулий чи теперішній).
7. Особливості правопису.
8. Синтаксична роль у реченні.

Схема аналізу прислівника

1. Аналізоване слово.
2. Розряд за значенням.
3. Ступінь порівняння (для означальних).
4. Особливості правопису.
5. Синтаксична роль у реченні.

Схема аналізу прийменника

1. Аналізована словоформа.
2. З якою частиною мови вживається?
3. Група за походженням (первинний чи вторинний).
4. За будовою (простий, складний чи складений).
5. Особливості правопису.

Схема аналізу сполучника

1. Аналізована словоформа.
2. Група за морфологічним складом (простий, складний чи складений).
3. Група за вживанням (одиничний чи повторюваний).
4. Група за характером синтаксичних зв'язків (сурядний чи підрядний).
5. Особливості правопису.

Схема аналізу частки

1. Аналізована словоформа.
2. Фразові, формотворчі чи словотворчі.
3. Особливості правопису.

Схема аналізу вигук

1. Аналізована словоформа.
2. Первинний чи похідний.
3. Особливості правопису.

Схема аналізу словосполучення

1. Аналізоване словосполучення.
 1. Тип словосполучення за ступенем поєднання слів: лексичне, фразеологічне, синтаксичне.
 2. Тип словосполучення за характером зв'язку між словами: підрядне, сурядне.
 3. Основне слово, яким членом речення виступає, морфологічне вираження (частина мови, форма).
 4. Залежне слово, яким членом речення виступає, морфологічне вираження (частина мови, форма).
 5. Тип словосполучення за морфологічним вираженням головного слова: дієслівне, іменникове, прислівникове, прикметникове.
 6. Тип словосполучення за складом: просте, складне.

7. Тип словосполучення за характером смислових відношень між залежним і головним словом: атрибутивне, об'єктне, обставинне.

8. Тип підрядного зв'язку між головним і залежним словом: узгодження, керування, прилягання.

Схема аналізу простого речення

1. Укажіть вид речення за метою висловлювання
2. Знайдіть граматичну основу й доведіть, що речення просте
3. Проаналізуйте його будову:
 - а) двоскладне чи односкладне (вид односкладного);
 - б) непоширене чи поширене;
 - в) повне чи неповне;
 - г) ускладнене, неускладнене
4. Визначте, які конструкції ускладнюють речення.
5. Дайте характеристику всім членам речення:
 - а) підмет: простий чи складний; чим виражений;
 - б) присудок: простий чи складений (вид складеного присудка); чим виражений;
 - в) означення: узгоджене, неузгоджене, прикладка; чим виражене;
 - г) додаток: прямий чи непрямий; чим виражений;
 - д) обставина: вид обставини; чим виражена.

Схема аналізу складного речення

1. Тип за метою висловлювання.
2. Тип за наявністю емоційного забарвлення.
3. Кількість частин (характеристика кожної частини).
4. Вид синтаксичного зв'язку між частинами (сурядний, підрядний, безсполучниковий).
5. Засоби вираження синтаксичного зв'язку (сполучники – сурядні чи підрядні, сполучні слова, а також указівні займенники, тобто співвідносні слова, інтонація, співвіднесеність видочасових і способових форм дієслів-присудків).
6. Сполучникове чи безсполучникове.
7. Для сполучникових: складносурядне чи складнопідрядне.
8. Різновид складносурядного складнопідрядного, безсполучникового речень (див. відповідні схеми розбору).

Схема аналізу складносурядного речення

1. Аналізоване речення.
2. Із скількох частин складається? Назвати їх.
3. Які смислові відношення та їх відтінки існують між частинами, єднальні (перелік одночасних або сумісних явищ, перелік послідовних явищ, причинові-наслідкові відношення), протиставні, зіставні, розділові (чергування явищ, узаємовиключення явищ), приєднувальні, градаційні?
4. Якими засобами зв'язані частини складносурядного речення (сурядні сполучники, порядок розташування частин, спільний другорядний член, наявність у наступній частині співвідносного займенника або прислівника)?
5. Якими є частини складносурядного речення за наявністю головних членів, другорядних, за ускладнюючими засобами, за повнотою?
6. Характеристика кожної частини за членами речення (зв'язки, засоби зв'язку, відношення між ними).
7. Розділові знаки в реченні.
8. Графічна схема речення.

Схема аналізу складнопідрядного речення

1. Тип за метою висловлювання.
2. Тип за наявністю емоційного забарвлення.

3. Головна й підрядна частини.
4. Характер віднесеності підрядної частини до головної: пояснює слово в головній чи головну частину в цілому.
5. Значення підрядної частини: як вона пояснює головну, на яке питання відповідає.
6. Засіб зв'язку в підрядній частині: сполучники, сполучні слова.
7. Накреслити схему.
8. Пояснити розділові знаки.
9. Кожну частину розглянути окремо за структурою простого речення.

Схема аналізу безсполучникового складного речення

1. Аналізоване речення.
2. Яке це речення за метою висловлювання, емоційним забарвленням (розповідне, питальне, спонукальне, окличне/ неокличне).
3. Яка інтонація є засобом зв'язку?
4. Кількість предикативних частин, що входять до складу речення (виділити кожна з них)
5. Які є смислові відношення між частинами складного безсполучникового речення з однотипними частинами (перелік одночасних чи сумісних явищ, перелік послідовних у часі явищ, зіставлення чи протиставлення явищ)?
6. Яку підрядну частину нагадує собою одна з предикативних частин прогнозованого безсполучникового речення з різнотипними частинами (з'ясувальне, часове, способу дії, умови, мети тощо)?
7. Якими засобами виражені смислові й синтаксичні зв'язки між предикативними частинами речення (співвідношення часових, видових і способових форм дієслів – присудків, порядок розташування предикативних частин, спільний другорядний член, наявність у наступній частині співвідносного займенника чи прислівника, наявність у першій частині слова, що потребує пояснення)?
8. Перша предикативна частина (аналіз за схемою простого речення: двоскладне, односкладне (тип односкладного); поширене; повне, неповне: головні й другорядні члени речення (аналізуються за схемою синтаксичного розбору простого речення), словосполучення (відношення і зв'язки).
9. Друга предикативна частина.
10. Розділові знаки у складному безсполучникову реченні.
11. Схема речення (графічна й лінійна).

Схема аналізу багатокомпонентного речення з різними видами зв'язку

1. Аналізована конструкція (речення).
2. Яке речення за метою висловлювання, емоційним забарвленням (розповідне, питальне, спонукальне, окличне)?
3. Предикативні частини, із яких складається речення, виділити (пронумерувати) кожна з них.
4. Предикативні частини, що виділяються на вищому рівні членування (об'єднані сурядним чи безсполучниковим зв'язком). Смислові відношення між ними.
5. Предикативні частини, що виділяються на нижчому рівні членування (вони приєднуються підрядним зв'язком).
6. Який член головної предикативної частини (чи вся частина) пояснюється підрядною?
7. На яке питання відповідає підрядна частина?
8. Якими сполучниками чи сполучними словами приєднується до головної?
9. До якого різновиду багатокомпонентних складних речень із різними видами зв'язку належить речення (із сурядним і підрядним; із безсполучниковим і підрядним; із сурядним, безсполучниковим і підрядним)?
10. Аналіз предикативних частин за схемою простого речення.
11. Розділові знаки в реченні.
12. Схема речення.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. Київ, 2008
2. Великий тлумачний словник української мови. Київ : Перун, 2001
3. Іванова І. Б., Дейнеко Н. П. Українська мова : навч. посіб. Харків : Парус, 2005. 424 с.
4. Збірник переказів для держ. підсумкової атестації з укр. Мови : 11 кл. / уклад. Г.Т. Шелехова. Київ, 2014. 104 с.
5. Козачук Г.О. Українська мова : навч. посіб. Київ : Вищ. шк., 2008. 414 с.
6. Ломакович С.В. Українська мова в схемах та таблицях. Будова слова, словотвір, морфологія, синтаксис : навч. посіб. Харків : Світ дитинства, 2001. 84 с.
7. Олійник О. Українська мова : підруч. для 10-11 кл. сер. шк. Київ : Вікторія, 2007
8. Паращич В.В. Українська мова. Довідник старшокласника та абітурієнта. Харків : Торсінг, 2005. 300 с.
9. Практикум з правопису української мови. Донецьк : ТОВ ВК «БАО», 2007. 256 с.
10. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навч. посіб. Київ, 1994
11. Українська мова : підруч. для 10-11 кл. / О.М. Біляєв, Л.М. Симоненкова, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова. Київ : Освіта, 2004. 384с.
12. Український орфографічний словник / уклад. М.М. Пещак та ін. Київ : Довіра, 2002
13. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови. 4-те вид., випр. й доповн. Київ : Наук. Думка, 2019. 391 с.
14. Фурдуй М. І. Українська мова. Практикум з правопису : навч. посібник / за ред. В.В. Різуна. Київ : Либідь, 2003. 272 с.
15. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2004
16. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови. Київ : Освіта, 2002.

Інтернет-джерела

1. choolib.com.ua/ukr_lang/2/106.html
2. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7517/Kadochnikova_Syntax_zbirnyk_vprav.pdf
3. <http://litopys.org.ua/pravopys/pravopys2012.htm>
4. <http://pravila-uk-mova.at.ua/index/imennik/0-9>
5. <http://ukrainskamova.com/>
6. <http://vidminnyk.com/dovidnyk/ukrajinska-mova>
7. http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/dudka/ukr_mova_poket_v4.pdf
8. <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=1381>
9. <https://supermif.com/без-рубрики/українська-мова-українська-літерату.html>
10. <https://ukrtesti.com/sintaksis-test-9.html>
11. <https://vseosvita.ua/library/didacticni-materiali-z-ukrainskoi-movi-vidomosti-z-sintaksisu-ta-punktuacii-5-klas-13300.html>

Післямова

Вільне володіння рідною мовою забезпечує реалізацію творчих можливостей людини в усіх сферах життя, є необхідною умовою конкурентоспроможності сучасного фахівця.

Запропоновані у зошиті види практичних завдань і тести дозволяють організувати проблемно-пошукову діяльність здобувачів вищої освіти, спрямовану на засвоєння теоретичних понять синтаксису й удосконалення навичок синтаксичного аналізу, звернути увагу здобувачів на найскладніші випадки цього аналізу, зосередитись на важких для засвоєння положеннях синтаксичної теорії, помітити тонкощі в розрізненні мовних фактів, важливих для розуміння синтаксичної будови української мови.

До кожної теми подано практичні завдання різного характеру з метою активізації роботи здобувачів вищої освіти як під час аудиторних занять, так і в процесі виконання домашніх завдань.

Робочий зошит може використовуватися для контролю за рівнем засвоєння здобувачами теоретичних знань, набутих практичних умінь і навичок у процесі вивчення розділу «Синтаксис складного речення».

Для заметок

Blank lined area for notes.

*Робочий зошит
із української мови
(синтаксис простого речення)
для здобувачів фахової передвищої освіти
(допомога в підготовці до складання ЗНО)*

*Наталя Демченко,
Ірина Лонська,
Олена Оловаренко*

Підписано до друку 03.04.2023. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. Арк.. 13,82. Ум. вид. арк. 16,17. Наклад 30 прим. Зам. № 03-07

Виготовлювач – ФОП Секішова Т.Є.
м. Харків, 61072, вул. Тобольська 42-а